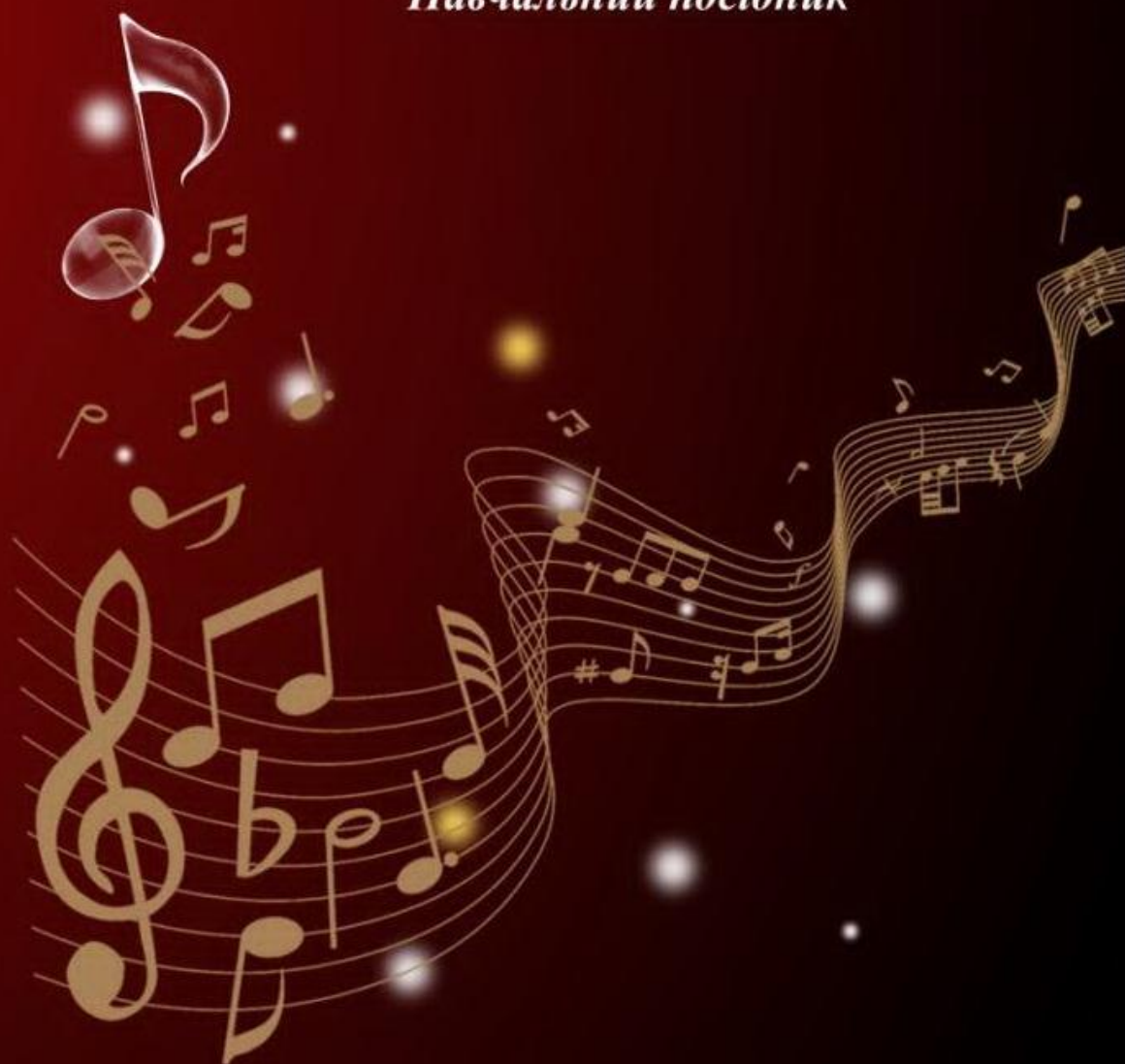

СЛОВНИК-ДОВІДНИК СПІВАКА

Навчальний посібник

Міністерство освіти і науки України

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Дмитро Балдинюк

Надія Балдинюк

**СЛОВНИК-ДОВІДНИК
СПІВАКА**

Навчальний
посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Умань 2019

УДК 78(038)
Б20

Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України (лист
№1/11–11355 від 14.12.2010)

Рецензенти:

Олексюк О. М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики музичної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка;

Гнатюк М. В. – народний артист України, професор кафедри музикознавства і вокально-хорових дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Брилін Б. А. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри ансамблевої гри та естрадного мистецтва Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Словник-довідник співака : Навчальний посібник [Інформаційно-довідкове видання] / Уклад. Д. І. Балдинюк, Н. А. Балдинюк. – 3-є вид., перероблене. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. – 108 с.

У словнику-довіднику, що включає більше 400 термінів, наводяться дані про будову та гігієну голосового апарату, техніку співу, даються основні відомості про жанри і форми вокальної музики, висвітлюються проблеми вокальної педагогіки та виконавства.

Видання розраховане на студентів музичних спеціальностей, співаків-професіоналів, вчителів музики загальноосвітніх та музичних шкіл, любителів вокального мистецтва.

©Балдинюк Д.І., Балдинюк Н.А., 2019

ВІД АВТОРІВ

Видання розраховане на студентів напряму підготовки «Музичне мистецтво», а також співаків-професіоналів, вчителів музики загальноосвітніх та музичних шкіл, любителів вокального мистецтва. У ньому наводяться дані про будову та гігієну голосового апарату, техніку співу, даються основні відомості про жанри і форми вокальної музики, висвітлюються проблеми вокальної педагогіки та виконавства.

Словник включає більше 400 термінів, які розташовані в алфавітному порядку. Якщо термін має кілька значень, то кожне з них розкривається у відповідній частині статті. У текстах статей вживаються загальноприйняті для словників скорочення.

У процесі роботи над словником-довідником укладачам доводилося використовувати «Музыкальную энциклопедию», «Музыкальный энциклопедический словарь», а також словники, монографії, посібники, окремі статті К. Виноградова, Л. Дмитрієва, А. Єгорова, Ю. Ковнер, І. Кочневої, В. Луканіна, О. Малозьомової, М. Микиші, О. Мишуги, В. Морозова, О. Чишко, С. Юдіна, Ю. Юцевича, А. Яковлевої та ін.

А

АВЕ МАРІЯ (*лат.* Ave Maria – привіт тобі, Маріє) – католицький гімн на честь діви Марії або вокальний твір, написаний на текст цього гімну. З кінця XVIII ст. поряд з традиційним латинським текстом використовується вільний поетичний текст, у якому зберігається звертання до діви Марії; при цьому у більшості випадків подібні композиції втрачають культове призначення й успадковують від старовинного гімну лише його піднесено-зосереджений характер. На текст Ave Maria написано багато сольних, хорових а capella та вокально-інструментальних творів.

АВТОФОНІЯ (від *грец.* autos – сам, phone – голос) – у вокальній методиці – слухання співаком власного голосу. Виконавець сприймає власний голос не тільки через повітряне середовище, але і через тканини голови, що вносить у звучання голосу значні перекручування. У співаків-початківців у процесі постановки голосу звучання завжди повинне контролюватися педагогом або досвідченим концертмейстером. Тільки в міру розвитку вокального слуху співак починає точніше оцінювати звучання свого голосу і своєї вокальної техніки.

АГНУС ДЕЇ (*лат.* Agnus Dei – агнець Божий) – католицький піснеспів; заключний розділ меси, входить також до реквієму.

АЕД (від *грец.* aeido – співаю, оспівую) – старогрецький професійний поет і співак у IX-VIII ст. до н.е., виконавець епічних пісень під власний акомпанемент. Аеди імпровізували, вільно використовуючи заздалегідь заготовлені мелодичні і поетичні стереотипи. Згодом мистецтво аедів було втрачено і їхнє місце зайняли рапсоди.

АКАДЕМІЧНИЙ ХОР – 1) Назва професійного або самодіяльного хорового колективу, що виконує класичну музику, твори сучасних композиторів прикритим і рівним на всьому діапазоні звуком. 2) Почесне звання, що присвоюється провідним хоровим колективам.

А КАПЕЛА (*итал.* a capella) – хоровий і ансамблевий спів без інструментального супроводу. Спів поширений у народній пісенній творчості

(українській, російській, грузинській, болгарській та ін.). Як професійний співочий стиль а капела сформувався у культовій музиці середніх віків. У цьому стилі написано велику кількість творів вокальної багатоголосної музики для хорів і ансамблів.

АКАФІСТ (від *грец.* akathistos – не сидячи) – урочистий спів православної церкви на честь Христа і святих, що виконується стоячи.

АКИН – народний поет-співак у Казахстані, Каракалпакії і Киргизії, що виконує свої пісні в супроводі домбри або комуза.

АКОМПАНеМЕНТ (*фр.* accompagnement – супровід) – 1) Сукупність допоміжних голосів, акордів або фігурацій, що слугують гармонійною і ритмічною опорою основному мелодійному голосу. Акомпанемент доповнює висловлене солістом, підкреслює і поглиблює психологічний зміст музики, створює зображальний фон. 2) Партія інструмента чи ансамблю інструментів (у хорі – ансамблю співочих голосів), що супроводжують сольну партію співака або інструмента.

АКТ (від *лат.* actus – дія) – завершена частина театрального твору (наприклад, опери), відділена від інших подібних частин перервою (антрактом); те саме, що дія. Акт часто ділиться на картини.

АЛЛУЯ (*грец.* alleluja – звеличення) – наспів захоплено-радісного характеру, урочистий релігійний спів з характерним розспівом на окремих складах слова “алілуя”, що використовується у християнському богослужінні. Цим вигуком починаються, супроводжуються і закінчуються окремі вірші псалмів. Алілуя згодом ввійшло в такі жанри вокально-хорової музики, як кантата, мотет, меса.

АЛЬБОРАДА (*исп.* alborada – світанок) – 1) Ранкова пісня пастуха. 2) Музика для голосу з інструментальним супроводом або інструментальна п'єса імпровізаційного характеру, що відтворює картину світанку.

АЛЬТ (від *лат.* altus – високий) – 1) Співацький низький дитячий (або жіночий) голос. Діапазон від *a* до *e*². 2) Назва партії в хорі або вокальному ансамблі, що виконується низькими дитячими і низькими жіночими голосами. 3) Смичковий інструмент скрипкового сімейства. 4) Різновидність деяких

оркестрових інструментів (альт-кларнет, альт-тромбон, домра-альт, балалайка-альт тощо).

АМВРОСІАНСЬКИЙ ГІМН – назва поширеного церковного гімну (тебе, Боже, хвалимо), авторство якого помилково приписували Амвросію.

АМВРОСІАНСЬКИЙ СПІВ – одноголосий унісонний спів гімнів, антифонів. Введений в католицьке богослужіння в IV ст. міланським єпископом Амвросієм. Зберігся тільки в міланських церквах.

АМПЛУА (*фр.* emploi – роль) – у музичному театрі вокальні партії і ролі, що виконуються співаком або співачкою відповідно до їх голосових даних і творчої індивідуальності.

АНАЛІЗ ХОРОВОЇ ПАРТИТУРИ – дослідження вокально-хорової партитури, що складається з її усного або письмового (анотація) розбору. У аналіз входять: загальні відомості про авторів музики і тексту, аналіз літературного тексту, характеристика хорових партій (діапазони, теситура), аналіз музично-виразних засобів (фактура, форма, тематизм, мелодика, гармонія, ритм, агогіка тощо), а також намічається виконавський план.

АНОТАЦІЯ (*лат.* annotatio – зауваження) – короткий виклад змісту музичного твору, який включає: повну назву твору, відомості про авторів музики і тексту, жанр, форму, фактуру, тональність, темп, метр, ритмічні особливості, динаміку, звуковедення, склад виконавського колективу, діапазон, теситуру тощо.

АНСАМБЛЬ (*фр.* ensemble – разом) – 1) Узгодженість виконання при колективному співі і грі на музичних інструментах. 2) Група музикантів, що виступають спільно. У залежності від кількості виконавців розрізняють дует, тріо (терцет), квартет і ін. За своїм складом ансамблі бувають змішані (напр., голос і фортепіано, квінтет для струнного квартету і фортепіано) і однорідні (дует для двох скрипок, вокальний квартет а капела). Іноді ансамблем називають хоровий або оркестровий колектив. 3) Музичний твір для ансамблю виконавців. Назва таких творів залежить від кількості музикантів (дует, тріо, квартет і ін.). Ансамблем також називають завершений номер в опері, ораторії, кантаті, що виконується групою співаків з супроводом або без супроводу оркестру.

АНТЕМ – жанр англійської духовної музики XVI–XVIII ст., що являє собою розгорнутий хоровий піснеспів (типу кантати або розвиненого мотету) на біблійський текст. Антеми створювались в поліфонічному складі і були значною мірою близькі до стилю народного хорового співу.

АНТИФОН (від *грец.* antiphonos – протизвучання) – почерговий спів двох хорів або хору і соліста. Походження антифона йде від Древньої Греції. Антифонний спів використовувався в культовій музиці, введення антифона в християнське богослужіння пов'язують з ім'ям міланського єпископа Амвросія. Принцип антифонного співу перейшов і у світську музику, він зустрічається в народних піснях, а також у хорових творах композиторів минулого і сучасності.

АНТРАКТ (від *фр.* entre – між і acte – дія) – 1) Перерва між актами вистави або відділами концерту. 2) Назва музичного вступу до дій театральної вистави (крім першої).

АПОФЕОЗ (від *грец.* apotheosis – обожнювання, ушавлення) – заключна урочиста масова сцена спектаклю, святкової концертної програми, що прославляє головну ідею твору. Апофеоз часто застосовується в операх на історичні, історико-міфологічні сюжети.

АРАНЖИРОВКА (*фр.* arranger – приводити до ладу, упорядковувати) – 1) Перекладення (приспосовання) музичного твору для іншого складу виконавців. У вокально-хоровій практиці аранжують, тобто перекладають, який-небудь сольний твір для хорового виконання. Нерідко твір, написаний для однорідного хору, аранжують для змішаного. 2) Обробка мелодії для виконання на музичному інструменті або для голосу з супроводом. 3) Полегшений виклад музичного твору для того ж складу виконавців.

АРИЕТА (*італ.* arietta – маленька арія) – невеличка арія з пісенним характером мелодії, частіше в двох частинах. У французькій опері XVIII ст. арієтою називалася арія да капо в блискучому колоратурному стилі, яку співали італійською мовою. Вона не була пов'язана з розвитком сценічної дії і виконувалась як вставний номер.

АРИОЗО (*італ.* *arioso* – ніби арія) – 1) Різновидність арії; являє собою невеликий сольний вокальний епізод наспівно-декламаційного характеру. Від арії

відрізняється меншим розміром і меншою драматичною насиченістю. Якщо арія в опері є музичною характеристикою героя, то аріозо – це відгук на якусь драматичну ситуацію, узагальнення змісту попереднього речитативу, якість одне емоційне переживання. 2) Термін, що вказує на наспівний характер виконання твору.

АРІЯ (*итал.* aria – пісня) – 1) Жанр вокальної музики, завершений епізод в опері, ораторії, кантаті, що виконується солістом у супроводі оркестру. Арія є музичною характеристикою персонажа, емоційним узагальненням певного етапу сценічної дії. 2) Концертний твір для співака-соліста в супроводі оркестру в стилі оперної арії. 3) Наспівна інструментальна п'єса.

АРС НОВА (*лат.* ars nova – нове мистецтво) – термін, що закріпився за музичним мистецтвом епохи раннього Відродження (XIV ст.) Франції та Італії й розповсюдився на всі найбільш прогресивні форми і жанри музичної творчості й музичної естетики того часу. Для музики ars nova характерною є опора на світські жанри, зв'язок з побутовою пісенністю. Типові жанри ars nova – мадригал, мотет, балада, а також рондо, кача та ін.

АРТИКУЛЯЦІЙНИЙ АПАРАТ – система органів, завдяки роботі яких формуються звуки мовлення. До них відносяться: голосові складки (зв'язки), язик, губи, м'яке піднебіння, глотка, нижня щелепа (активні органи); зуби, тверде піднебіння, верхня щелепа (пасивні органи).

АРТИКУЛЯЦІЯ (від *лат.* articulo – розчленовувати) – 1) Робота органів мовлення, необхідна для утворення звуків. Чітка, виразна вимова звуків (голосних і приголосних) у співі (див. Артикуляційний апарат). 2) У музичному виконавстві – спосіб виконання звукової послідовності з тією чи іншою мірою злитості або розчленованості звуків. У нотному записі артикуляція позначається словами (*legato, tenuto, non legato, marcato, staccato* і таке ін.) або графічними знаками – лігами, крапками, рисками тощо.

АРТИСТ (*фр.* artiste – митець) – особа, яка професійно займається мистецтвом. Музикант-виконавець (співак, інструменталіст, диригент), що виступає на оперній сцені або концертній естраді. В широкому розумінні артист – будь-який діяч мистецтва, а також і композитор.

АТАКА (*фр.* *attaque* – напад) – 1) У вокальній методиці означає початок звуку. Розрізняють три види атаки: тверда, придихова і м'яка. Тверда атака характеризується щільним змиканням голосових складок (зв'язок) до початку звуку і їхнього швидкого розмикання під впливом підвищеного підскладкового тиску. Звук при цьому звичайно буває точним за висотою, яскравим, енергійним, при утрируванні – жорстким. При придиховій атаці голосові складки стуляються на струмені повітря, котрий вже витікає, що і створює своєрідний придих. Звук не відразу досягає повноти звучання і точної висоти (утворюються так звані “під'їзди до ноти”). При придиховій атаці може з'явитися “відплив” повітря, його підвищена витрата крізь нещільно зімкнуту голосову щілину, голос може втратити необхідну чистоту тембру, яскравість, енергію, опору. М'яка атака характеризується одночасністю змикання голосових складок і посилення подиху. Вона забезпечує чистоту інтонації і найкращі звукові можливості працюючим голосовим складкам. Співак має володіти всіма трьома видами атаки, використовуючи їх у залежності від художніх завдань. 2) У грі на інструментах раптове напруження м'язів рук і кисті (мускульна підготовка), необхідна для сильного акцентованого вступу. 3) У нотах – вказівка виконавцю на безпосередній перехід після закінчення однієї частини твору до наступної, яка, як правило, написана в іншому характері і темпі.

АУФТАКТ (*нім.* *Auftakt* – перед тактом) – диригентський замах, жест-імпульс. Специфічний диригентський жест, що передує й організує виконання стосовно темпу, ритму, динаміки, штриха, початку, закінчення, фермат; у співі також – показ вдиху перед атакою звуку.

АФОНІЯ (*грец.* *aphonia*) – відсутність співочого звука при спробі його видобути.

АШУГ (від *тюрк.* *ашик* – закоханий) – народний поет-співак на Кавказі й у Туреччині. У мистецтві ашугів сполучені музика, поезія й елементи драматичного мистецтва – жест, міміка. Ашуги співають свої твори, акомпануючи собі на струнних інструментах, пісні мають куплетну будову, велику роль у них відіграють інструментальні інтермедії.

Б

БАГАТОГОЛОССЯ – склад музики, заснований на поєднанні трьох і більше самостійних голосів (поліфонія) або на поєднанні мелодії з акомпанементом чи акордовим супроводом (гомофонія). Часто зустрічається третій вид багатоголосся, що поєднує ознаки гомофонного і поліфонічного викладу.

БАЛАДА (від *лат.* ballo – танцюю) – спочатку (у XII ст.) танцювальна одноголоса хорова пісня. Пізніше – літературний епіко-ліричний твір драматичного характеру, часто з елементами фантастики, зміст якого навіяний подіями минулого, легендами. Цей вид балади вплинув на її відродження в музиці композиторів-романтиків XIX ст. В епоху романтизму цей термін проник у вокальну музику, потім в інструментальну.

БАЛАДНА ОПЕРА – англійський різновид комічної опери, основними музичними номерами якої були англійські, шотландські та ірландські народні балади.

БАНДУРИСТ, КОБЗАР – український співак і музикант (в минулому найчастіше сліпець), що виконує свої твори в супроводі бандури. Відвіку бандуристи складали і співали свої думи (розповіді) про подвиги героїв, про важку долю простих людей, про боротьбу українського народу проти гнобителів.

БАРД (*кельт.* bard – співак) – поет і співак у древніх кельтів, у середні віки – придворний поет в Ірландії, Шотландії й Уельсі. У репертуарі бардів були пісні-балади, бойові, сатиричні пісні, елегії тощо.

БАРИТОН (від *грец.* barytonos – низькозвучний) – 1) Чоловічий співочий голос, середній між басом і тенором. Діапазон баритона – $A - as^1$; ноти записують у басовому ключі. За характером голосу розрізняють баритон ліричний, лірико-драматичний, драматичний. Звучання ліричного баритона світле, м'яке, за тембром і висотою наближається до драматичного тенора. Лірико-драматичний баритон – сильний голос, яскравий і світлий за тембром. Може виконувати партії як ліричного, так і драматичного баритона. Драматичний баритон (бас-баритон) –

голос великої сили, яскраво і потужно звучить у всьому діапазоні, за тембром наближається до баса. У хорі баритони входять у партію 1-х басів. 2) Мідний духовий інструмент зі звуком насиченого, мужнього, благородно-наспівного тембру; застосовується в основному в духових оркестрах. Ноти записують у скрипковому ключі.

БАРКАРОЛА (від *итал.* barca – човен) – спочатку пісня венеціанського гондольєра. Для неї характерний розмір $\frac{6}{8}$ або $\frac{12}{8}$, лірична наспівна мелодія, спокійний плавний акомпанемент, що імітує погойдування на хвилях, мінорний лад. У XIX ст. баркарола отримала широке розповсюдження як жанр професійної музики.

БАС (від *итал.* basso – низький) – 1) Найнижчий чоловічий співочий голос із діапазоном від F до f^1 , нотується в басовому ключі. За теситурою басы розділяються на високі і низькі. Високий, або співучий, бас (basso cantante) іноді називають баритональним за його світле звучання. У нього звучні верхні ноти і яскрава центральна ділянка діапазону. Низький, або центральний, бас (basso profundo) має потужне звучання нижніх нот і всього центру діапазону. Верхній відрізок діапазону звучить напружено. В оперному виконавстві розрізняють характерний, або комічний, бас (basso buffo) – гнучкий, рухливий голос. Найнижчий вид басів – басы-октавісти з діапазоном A_1 — c^1 . Особливо красиво басы-октавісти звучать в хорах а капела. 2) Найнижча партія в хорі або ансамблі. 3) Духовий музичний інструмент: Б.-туба – прямокутної форми; Б.-гелікон – круглої форми; в симфонічному оркестрі застосовується Б.-туба, в духовому Б.-гелікон *in B* та *in Es*. 3) Найнижчий звук акорду, т.зв. басова основа.

БЕЛЬКАНТО (*итал.* bel canto – прекрасний спів) – стиль співу, що склався в Італії до середини XVII ст. і панував до 1-ї половини XIX ст. (епоха бельканто). У сучасному розумінні – емоційно насичене, гарне, співуче, звучне вокальне виконання. Бельканто вимагає від співака кантилени, бездоганної колоратури, володіння філіровкою, динамічними і тембровими нюансами, “інструментальної” рівності звучання.

БЕНЕДИКТУС (лат. Benedictus – благословен) – католицький піснеспів. Має спокійний, світлий ліричний характер. Разом із Санктус складає один з основних розділів меси; входить також до реквієму.

БИЛИНИ – староруські епічні пісні-сказання про героїчні подвиги богатирів і знаменні події з життя народу. Билинні наспіви дуже нагадують плавну, співучу мову. Основа їх музичної побудови – це короткі поспівки, що багато разів повторюються. Виконувались билини спокійно, наспівно одним або кількома оповідачами під акомпанемент гусел та інших інструментів.

БІГЛІСТЬ – техніка співу у швидкому русі. Частіше усього використовується в колоратурних прикрасах і пасажах. Технікою біглості повинні володіти всі співаки, незалежно від типу голосу. Біглість може бути природною якістю, але в більшості співаків вона – результат систематичних спеціальних занять. У вправах для вироблення техніки біглості варто спочатку триматися помірних темпів, поступово прискорюючи рух. Вправи у швидкому темпі – один із кращих методів боротьби з форсуванням. Швидкий рух не дає голосу переважати диханням, у результаті освоєння техніки біглості гортань робиться більш гнучкою, еластичною, поліпшується інтонація, голос звучить більш яскраво.

“БІЛИЙ” ЗВУК – термін, поширений у вокальній практиці для позначення так зв. відкритого звучання голосу. Це “плоске”, напружене звучання обумовлене відсутністю елементів прикриття, що змушує голосові складки працювати з “перезмиканням”, затиснено. В академічній манері співу таке звучання неприпустиме. До виправлення даного дефекту ведуть прийоми, що підвищують імпеданс: більш округлене, повне проголошення голосних, округлий рот, опущена гортань.

БЛЮЗ (англ. blues – сум, меланхолія) – повільна лірична пісня американських негрів. Блюз виник у південних районах США наприкінці XIX ст. У пізньому, або класичному, блюзі можна виявити риси, властиві музиці африканських народів: синкоповані ритми, поліритмію, ковзаючі пониження деяких ступенів ладу (так зв. блюзові інтонації на III і IV ступенях мажору, що утворюють 9-тоновий “блюзовий” лад), імпровізаційність виконання. Блюз

справив сильний вплив на формування джазу і джазової музики, в якій існує як вокальна, так й інструментальна форма блюзу.

БОЛГАРСЬКИЙ СПІВ – один із співів православної церкви. Мелодика болгарського співу – наспівна, виразна, підпорядкована системі осмогласся, але за кількістю поспівок поступається знаменному співу.

БРИНДІЗІ (*итал.* brindisi – заздравний тост) – застольна пісня. Виконується в операх солістом з хоровим приспівом.

“БУЛЬБА” (білоруське – картопля) – білоруський народний дівочий пісня-танець, веселий за характером, розмір $\frac{2}{4}$.

БУРЛЕСКА (*итал.* burleska, від burla – жарт) – 1) Невеличка комедійна опера, споріднена водевілю. Виникла в Італії, одержала поширення у Франції, Ірландії, Англії. 2) Музична п'єса грубувато-комічного, іноді вигадливого характеру.

В

ВАГАНТИ (*лат.* vagantes – бродячі) – середньовічні мандрівні співаки і поети в Західній Європі, в основному недоучені студенти. У своїх піснях пародіювали церковні гімни, оспівували радості земного життя.

ВЕЛИКА ОПЕРА – 1) Жанр опери, що склався у Франції в 20-х рр. XIX ст. Для великої опери характерні монументальність, декоративність, героїко-романтична піднесеність, звертання до історичних сюжетів. Показ розвинених масових сцен обумовив використання великих виконавчих складів – оркестру, хору, балету. 2) Багатоактна опера (3–5 актів) серйозного (не комедійного) характеру (опера-драма, опера-трагедія, опера-легенда та ін.).

ВЕЛИКИЙ РОЗСПІВ – один із співів православної церкви другої половини XVI ст. Великий розспів – вершина розвитку знаменного співу. Відзначається багатством мелодики, великою кількістю розспівувань окремих складів.

ВЕРИЗМ (*итал. vero* – правдивий) – течія в італійській літературі та мистецтві, що виникла наприкінці ХІХ ст. Найяскравіші представники веризму намагались показати життя “таким, яким воно є”. Тому їх герої прості люди – селяни, актори, студенти. Для опер веристів характерні підкреслена емоційність, наголос на особистих переживаннях героїв, гострі драматичні ситуації, пристрасна мелодійність.

ВЕРТЕП – старовинний український народний ляльковий театр. Вертепом називалась сценічна площадка лялькового театру (дерев’яний ящик у вигляді будиночка) і вистави в ньому. Будиночок складався з двох ярусів: у верхньому показували вистави на біблійські сюжети, в нижньому розігрувались світські або народнопобутові (іноді комічні) сценки в супроводі пісень і танців. Вертеп існував до початку ХХ ст.

ВЕРХНІ ГОЛОСИ – у творі багатоголосного складу – всі голоси, крім нижнього (баса).

ВЕСНЯНКИ – назва українських, російських, білоруських народних старовинних обрядових пісень, які пов’язані з початком весни і наближенням весняних польових робіт. У західних областях України мають назви: гагілки, гаївки. Мелодії веснянок побудовані на багаторазовому повторенні однієї-двох поспівок в межах невеликого діапазону.

ВИЗНАЧЕННЯ ТИПУ ГОЛОСУ – одне з найважливіших завдань вокальної педагогіки. Пристосувальні можливості голосового апарата дуже великі, і тому справжня природа голосу часто буває прихована (наприклад, за рахунок наслідування улюбленому співакові). Визначення типу голосу проводиться за комплексом ознак, тому що жодна з них окремо не дає однозначної відповіді. До них відносяться: тембр, діапазон, здатність витримувати теситуру, місце розташування перехідних нот, будова гортані і розміри голосових складок (зв’язок), статура співака. Для співака украй важливо виконувати репертуар, притаманний його типу голосу. Спів партій, написаних стосовно до іншого характеру голосу, веде до деградації вокальних даних і скорочує співоче довголіття.

ВИСОКА СПІВОЧА ФОРМАНТА – група обертонів, що має визначене частотне положення і завдяки цьому надає голосу дзвінкості, польотності і сили. У басів і баритонів вона знаходиться на частотах 2100–2500 гц; у тенорів – 2500–2800 гц; у сопрано і меццо-сопрано – 3000–3500 гц; у дітей 10–13 років досягає 4000 гц.

ВІБРАТО (*итал.* vibrato – коливання) – 1) Періодична зміна частоти і спектра звука голосу. Вібрато існує в правильно поставленому співочому голосі і надає йому теплоти, сприяє створенню індивідуального тембру співака. Відсутність вібрато збіднює голос, робить його гудкоподібним, невиразним. Розрізняють швидкість (частоту) вібрато і його розмах (амплітуду). Вібрато з частотою 6-7 коливань у секунду робить звук живим, виразним, наспівним. Більш часта вібрація сприймається як тремоляція (“баранець” у голосі, його тремтіння), а рідша – як “хитання” голосу. Співоче вібрато – в основному природна якість голосового апарата, але може бути вироблене штучно при його відсутності і піддається удосконаленню. Спокійне стійке вібрато – показник свободи і слухності роботи гортані. При відсутності вібрато (“прямий” голос) його можна виробити, застосовуючи вправи, що знімають зайву напругу з гортані і розвивають його гнучкість. Прискорена пульсація (“баранець”) в основному природна якість і важко піддається виправленню. У різних жанрах вокального мистецтва вібрато використовується по-різному. 2) Виконавський прийом на смичкових інструментах, що надає звуку теплоти і виразності. 3) Прийом гри на клавікорді, що створює враження коливання висоти та сили звука. 4) Прийом гри на окремих духових інструментах, що полягає у незначному відкриванні клапанів, поєднаному зі зміною інтенсивності видиху.

ВІДКРИТИЙ ЗВУК – перенесення мовного звучання голосних у спів. Відкритим звуком користуються при виконанні народних пісень. Професійні народні хори і деякі співачки, що співають у народній манері, використовують не зовсім відкритий звук, дещо округляючи його.

ВІЛЛАНЕЛЛА (*итал.* villanella – сільська пісня) – італійська багатоголосна пісня XV–XVIст.

ВІЛЬЯНСІКО (*ісп.* villancico – сільська пісня) – іспанська пісня епохи Відродження. Існує багато різновидів вільянсіко – пасторальні, ліричні, драматичні, танцювальні. Назва “вільянсіко” збереглася в Іспанії як позначення народних різдвяних пісень.

ВОДЕВІЛЬ (*фр.* vaudeville) – жанр легкої комедії, у якій діалоги і драматична дія, що побудовані на заплутаній інтризі, сполучаються зі співом пісеньок-куплетів й інструментальною музикою. У XV-XVI ст. водевілем у Франції називали міську пісню. Наприкінці XVII ст. водевіль, що являв собою на той час пісеньку-куплет із повторюваним приспівом, увійшов у спектаклі французьких ярмаркових театрів. Як самостійний театральний жанр водевіль склався в XVIII ст. В Україні водевіль з’явився на початку XIX ст. На відміну від французького водевілю, у ньому велике місце зайняла музика: крім пісеньок-куплетів зазвучали арії типу романсу, дуети й оркестрові вступи. Наприкінці XIX ст. на зміну водевілю приходять комедія і оперета. Зараз водевіль майже не зустрічається.

ВОКАЛ (*лат.* voce – голос) – мистецтво співу.

ВОКАЛІЗ (від *лат.* voce – голос) – вправа або етюд для голосу без тексту; виконується на будь-яку голосну і найчастіше є вправою для розвинення вокальної (співацької) техніки. Навчальні вокалізи – найважливіший перехідний матеріал від вправ до творів із текстом. Відсутність слова дає можливість зосередити увагу на музичній виразності. Наявність тих або інших вокально-технічних елементів дозволяє вибирати вокалізи відповідно поставлених перед учнем завдань. Навчальні вокалізи видаються у вигляді збірників для голосу різного рівня підготовки. Окремі вокалізи мають самостійне художнє значення і виконуються як концертні п’єси. Концертні вокалізи дають можливість показати красу і багатючі можливості співоного голосу. Є також твори у формі вокалізу для хору.

ВОКАЛІЗАЦІЯ (від *італ.* vocalizzazione) – виконання мелодії на голосних звуках або розспівування окремих складів якогось слова. У вокальній педагогіці використовується для найкращого виявлення вокальних якостей голосу. На вокалізації у вправах і вокалізах опрацьовуються всі основні елементи вокальної

техніки, вона дозволяє зосередити увагу на завданнях голосоутворення, звуковедення і музичної виразності. Вокалізація широко подана у вокальних і хорових творах. Найпростішим її видом є розспівування якогось складу на декількох нотах. Поширені також більш розгорнуті мелодичні ходи, пасажі, колоратурні прикраси тощо, які виконуються на окремі голосні і склади. Зустрічаються цілі твори, де розспівуються один із голосних (концерти для голосу, концертні вокалізи) або склади якогось слова. Вокалізація використовується в хоровій практиці при розспівуванні, настроюванні хору, як прийом при розучуванні творів. Часто зустрічається в хорових творах у вигляді підголосків, фону, прикрас тощо.

ВОКАЛІСТ – співак, який володіє необхідними вокальними даними та співацькою технікою.

ВОКАЛЬНА МУЗИКА – музика, призначена для співу. У це поняття входять будь-які музичні твори для співу а капела або з музичним супроводом: різноманітні жанри камерної вокальної музики (пісня, романс, вокальний ансамбль), хорова музика, опера.

ВОКАЛЬНА ПЕДАГОГІКА – система індивідуального навчання співаків, що спирається на інтуїцію, багаті виконавські традиції та досвід видатних майстрів співу. Останнім часом вокальна педагогіка використовує також досягнення акустики, психології, дидактики, фізіології.

ВОКАЛЬНА РОБОТА В ХОРІ – містить у собі роботу над диханням, звуком, чистотою інтонації, ансамблем, строем хору, дикцією, нюансуванням, усуненням співочих дефектів у співаків хору і прищеплюванням навичок правильного голосоутворення і звуковедення.

ВОКАЛЬНА ТЕХНІКА – комплекс умінь і навичок для свідомого керування процесом фонації, що забезпечує досягнення максимального вокального ефекту при мінімальній витраті енергії.

ВОКАЛЬНА ШКОЛА – 1) Система вокально-виконавських принципів і педагогічних методів, що формується в музичній культурі народів різних країн. У національній школі співу відбиваються особливості психологічного складу даного народу, його музики, поезії, мови, виконавських традицій. Національні вокальні

школи в країнах Західної Європи почали формуватися одночасно з виникненням національних композиторських шкіл, що висували перед співаками свої художньо-виконавські вимоги. Важливу роль у формуванні вокальних шкіл відіграла поява опери. Розвиваючись протягом XVIII-XX ст., європейські вокальні школи не були ізольовані одна від одної, що призвело до їхнього взаємозбагачення. У даний час національна своєрідність виконавських манер різноманітних шкіл значно згладилася, хоча особливості характеру звучання голосу, пов'язані з фонетикою мови, і розходження в естетичних вимогах до вокального виконання ще відчужаються. 2) Досконале володіння технічними можливостями голосу (співак із гарною або поганою вокальною школою).

ВОКАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО – див. Спів.

ВОКАЛЬНИЙ АНСАМБЛЬ – група співаків, які виступають спільно (дует, тріо, квартет, квінтет тощо). Вокальні ансамблі бувають однорідні (дитячі, жіночі, чоловічі) та мішані.

ВОКАЛЬНИЙ СЛУХ – особливий вид музичного слуху, який включає звуковисотний, динамічний, тембровий, ритмічний музичний слух, а також вокально-тілесну схему (див.). Пасивний вокальний слух – здатність співака оцінювати процес фонації, не втручаючись у нього. Активний вокальний слух – здатність співака оцінювати, свідомо контролювати і удосконалювати якість звука в процесі фонації.

ВОКАЛЬНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ АНСАМБЛЬ – 1) Вокальний ансамбль, що виступає спільно з постійним складом інструменталістів. 2) Група виконавців, у якій інструменталісти виступають і як співаки.

ВОКАЛЬНОСТЬ – зручність для співу. Термін застосовується для характеристики твору або мови. Твір, написаний вокально, добре лягає на голос. Народні пісні завжди вокальні, тому що, передаючись в усній традиції, вони пройшли через голосовий апарат багатьох поколінь співаків. Ознаками вокальності твору є: відсутність широких стрибків у мелодії, переважне використання поступених ходів, обмеженість діапазону, логічність побудови. Вокальними мовами вважаються ті, котрі за фонетичним звучанням близькі до академічної манери співу.

ВОКАЛЬНО-ТВОРЧИЙ СПОКІЙ – психологічно врівноважений стан співака, що створює передумови для максимального прояву всіх творчих сил і можливостей під час художнього виконання твору. Поняття вокально-творчого спокою ввів у вокальну педагогіку український співак і педагог М.Микиша.

ВОКАЛЬНО-ТІЛЕСНА СХЕМА (термін Р.Юссона) – комплекс м'язово-вібраційних відчуттів, що виникають у співака під час фонації. Вокально-тілесна схема має дев'ять основних зон: 1) піднебінно-зубну; 2) піднебінно-задню; 3) задньо-глоточну; 4) гортанну; 5) кістково-лицьову (маска); 6) внутрішньо-трахейну; 7) грудної клітини; 8) черевно-діафрагмову; 9) нижньочеревну. Найбільш чіткими і важливими є відчуття в зонах: 1 (опора звука), 2, 8 і 9 (опора дихання).

ВСЕНОШНА – богослужіння православної церкви, що відбувається напередодні неділі та свят і об'єднує вечерню та утрєню. Включає ряд псалмів та гімнів.

Г

ГАУДЕАМУС (*лат. gaudeamus igitur* – отже, будемо веселитись) – старовинна студентська пісня, що є популярною серед студентства різних країн.

ГЕТЕРОФОНІЯ (від *грец. heteros* – інший і *phone* – звук, голос) – вид багатоголосся, який виникає при спільному виконанні одноголосної мелодії, коли в одному або декількох голосах епізодично відбуваються відступи від основного наспіву. Це явище обумовлене імпровізаційним характером виконання, а також різноманітними виконавськими можливостями учасників виконання. Є однією з початкових форм багатоголосся. Елементи гармонії (співзвуччя) виникають в гетерофонії епізодично, в той час, як в інших видах багатоголосся співзвуччя голосів є нормою.

ГІГІЄНА ГОЛОСУ – дотримання співаком визначених правил поведінки, які забезпечують збереження здоров'я голосового апарата. Порушення норм гігієни голосу може викликати стійкі захворювання голосового апарата і навіть

повну втрату голосу. Навантаження на голосовий апарат повинне відповідати ступеню його тренуваності. Неприпустимий тривалий спів без перерв, у невласливій даному голосу теситурі, зловживання високими нотами, форсоване звучання, спів у хворому стані. Для голосового апарата шкідливі різкі зміни температур, жара, холод, пилюка, духота. Рекомендується уникати їжі і напоїв, що подразнюють слизову оболонку горла: гострого, зайве солоного, надмірно гарячого або холодного. Необхідно виключити паління і вживання алкогольних напоїв. Важливі періодичні спостереження за здоров'ям голосового апарата з боку фоніатра.

ГІМН (від *грец.* *hymnos*) – урочиста, хвалебна пісня. Існують такі різновиди гімнів, як державні, революційні, військові, релігійні, гімни, присвячені якійсь події. Державний гімн є музичною емблемою країни. Жанр гімну широко відображений в хоровій, оперній, симфонічній творчості композиторів.

ГЛАС (старослов'янське – голос) – в староруському церковному співі – ряд діатонічних поспівок, пов'язаних з певними ділянками церковного звукоряду.

ГЛОРИЯ (*лат.* *Gloria* – слава) – хвалебний спів, друга частина католицької меси. Музика Глорії велична, урочисто-святкова.

ГЛОТКА – порожнина, що з'єднується при диханні з носовою порожниною і гортанню. У мові й співі відокремлюється від носової порожнини піднятим м'яким піднебінням і входить до складу ротоглоткового каналу. Глотка є рухливим резонатором, що бере участь в утворенні однієї із двох формант. Її об'єм може сильно змінюватися завдяки переміщенню язика й опусканню або підняттю гортані. У співі глотка повинна бути вільно і широко відкрита. Глотка бере участь у створенні імпеданса і здійсненні прикриття звука.

ГОЛОС (*итал.* *voce*) – 1) Звуки, які відтворюються голосовим апаратом і служать для спілкування між людьми. Залежно від використання голос людини поділяється на мовний, співацький та шепіт. 2) Мелодія, що є основою музичного твору. Сукупність голосів утворює фактуру музичного твору. 3) Окрема нотна партія будь-якого інструмента, оркестрового, хорового або ансамблевого твору.

ГОЛОС СПІВАЦЬКИЙ – сукупність звуків, що виникають внаслідок коливань голосових зв'язок (складок) людини і дії резонаторів. Розрізняють

співацькі голоси поставлені (професійний спів) і непоставлені, побутові. Співацький голос характеризується висотою, діапазоном, силою, тембром. Висота служить основою класифікації співацьких голосів, які розділяють на 1) Чоловічі: а) тенори (тенор-альтіно, ліричний, лірико-драматичний, драматичний, героїчний); б) баритони (ліричний, лірико-драматичний, драматичний); в) басы (високі – кантанте, низькі – профундо). 2) Жіночі: а) сопрано (колоратурне, ліричне, лірико-драматичне, драматичне); б) меццо-сопрано, контральто. 3) Дитячі: дискант-сопрано, альт. Протягом життя голос людини піддається значним змінам. Час розквіту вокальних можливостей збігається з набуттям повного фізичного розвитку і продовжується до 50-60 років, коли голос починає поступово втрачати колишні якості.

ГОЛОСНІ В СПІВІ – звуки, на яких здійснюється спів і розкриваються всі співочі можливості голосу: краса тембру, тривалість звучання, силові ресурси, діапазон. Спів можливий і на деяких звучних (сонорних) приголосних (напр., *м, н*). В українській мові шість чистих голосних: *а, о, у, е, і, и*. При додаванні звука *й* формується ряд йотованих звуків: *я, є, ю, ї*. Голосні в академічній манері співу звучать більш округло в порівнянні з мовою, маючи при цьому необхідну дзвінкість, металевість і надаючи співу протяжного характеру. Ці якості пов'язані з постійною наявністю в тембрі добре поставленого співочого голосу високої і низької співочих формант, а також стійкого вібрато. Рівне в тембральному відношенні звучання голосних у співі залежить від уміння зберігати ці якості при переході від одного голосного до іншого, що практично досягається при зберіганні єдиного “місця звучання” голосу (єдиних резонаторних відчуттів). У співаків-початківців, як правило, голосні звучать нерівно – одні краще, інші гірше. Для розвитку голосу відбираються найбільш вокально пристосовані голосні звуки і до них поступово додаються менш вдалі. Виявляючи найкращі темброві якості голосу на голосних, співак повинен стежити, щоб вони звучали повноцінно, не порушуючи природності слова відповідно до норм мови.

ГОЛОСОВЕДЕННЯ – рух кожного окремого голосу і всіх голосів разом у багатоголосному творі.

ГОЛОСОВИЙ АПАРАТ – система органів, яка служить для утворення звуків голосу і мови. До неї входять: 1) органи дихання, які утворюють повітряний тиск під голосовими складками, – джерело звукової енергії; 2) гортань з вміщеними в ній голосовими складками – джерелом виникнення звукових коливань; 3) артикуляційний апарат, що служить для утворення звуків членороздільної мови; 4) носова і придаткові порожнини, що беруть участь в утворенні певних звуків. Система порожнин глотки, рота і носа у вокальній методиці часто називається надставною трубкою. Голосовий апарат завжди працює в єдності і взаємозв'язку всіх своїх частин, відповідаючи звуковим явленням, що виникають у відповідних відділах кори головного мозку.

ГОЛОСОВІ СКЛАДКИ (ЗВ'ЯЗКИ) – два парні м'язи, які розташовані в гортані, покриті еластичною сполучною тканиною і слизовою оболонкою. Вони можуть змикатися і розмикатися, натягатися. Звучання відбувається при зімкнутих голосових складках. Будова голосових складок дає їм можливість коливатися як цілком, так і окремими ділянками, від чого залежить характер звучання голосу. Так, наприклад, у фальцетному реєстрі голосові складки вібрують тільки краями, у грудному – коливаються всією масою. Просвіток між голосовими складками називається голосовою щілиною. При вдиху голосова щілина широко розкрита, при видиху – звужується. Розміри голосових складок визначають тип голосу. Самі довгі і товсті – у басів (довжина до 25 мм, товщина 5 мм), самі короткі і тонкі – у колоратурного сопрано (довжина 14 мм, товщина 2 мм).

ГОЛОСОУТВОРЕННЯ, ЗВУКОУТВОРЕННЯ, ФОНАЦІЯ – процес утворення звука голосу. Звукові хвилі виникають у голосовій щілині в результаті опору зімкнутих голосових складок тиску видихуваного повітря. Пропустивши порцію повітря, складки знову змикаються в силу еластичності, потім цикл повторюється. У результаті виникають періодичні прориви (поштовхи) повітря, тобто звукові коливання визначеної частоти. Частота коливань сприймається як висота звука, а енергія порцій повітря, що прориваються (сила поштовхів) – як сила звука. Завдяки резонаторним явищам у порожнинах, що розміщені вище і нижче голосової щілини, відбувається посилення визначених груп обертонів звука

(утворення формант), що впливають на формування тембру і дозволяють відрізнити один голосний звук від іншого. Таким чином, у голосоутворенні беруть участь усі компоненти голосового апарата. Характер голосоутворення може бути змінений у результаті постановки голосу.

ГОМОФОНІЯ (від *грец.* homos – один і phone – звук, голос) – багатоголосний склад музики, в якому голоси розділяються на головний (мелодія) і супровідні (гармонійний супровід, акомпанемент).

ГОНДОЛЬЄРА (від *итал.* gondola – венеціанський човен) – пісня венеціанського човняра.

ГОРЛОВИЙ ЗВУК – специфічне звучання голосу, утворене в результаті того, що голосові складки працюють у режимі “перезімкнення”, тобто в процесі коливання фаза їхнього зімкнутого стану превалює над розімкнутою, а сама гортань напружена. Горловий звук містить багато високих обертонів і тому різкий. Він не має природного вільного вібрато, у ньому відсутня повнота вимови голосних, тому він звучить “плоско”. Для виправлення горлового звука застосовуються прийоми, спрямовані на звільнення гортані від напруги і перезмикання: помірна динаміка, придихова або м’яка атака, використання голосних у і о, вживання м’язового прийому позіхання і т.п. Горловий відтінок звучання – не завжди недолік, історія знає професійних співаків високого класу, що володіли гарними “горловими” голосами.

ГОРТАНЬ – орган, у якому виникає звук. Гортань являє собою складну систему хрящів, що сполучені зв’язками і суглобами. Усередині гортані, недалеко від входу в неї, знаходяться голосові складки. Надскладкова порожнина відіграє велику роль в академічному співі, тому що є місцем утворення високої співочої форманти. Гортань виконує три функції: дихальну, голосоутворюючу і захисну. Будучи вільно підвішена в м’язах шиї, гортань може зміщатися вгору й униз на декілька сантиметрів (до 3,5 см). У професійних співаків, що користуються академічною манерою голосоутворення, її положення в співі постійне для всіх голосних і на всьому діапазоні. У баритонів і басів вона завжди стоїть низько, у високих голосів – звичайно вище спокійного положення. За відчуттям під час

співу гортань повинна бути вільна від напруги й опущена, як це буває при позіханні.

ГРЕЦЬКИЙ СПІВ – один зі співів руської православної церкви; з'явився в другій половині XVII ст. Мелодиці грецького співу властиві симетрія ритму і більша тональна стійкість (порівняно із знаменним співом).

ГРИГОРІАНСЬКИЙ ХОРАЛ, ГРИГОРІАНСКИЙ СПІВ – назва одноголосних церковних піснеспівів, введених у католицьке богослужіння в VII ст. папою Григорієм I. Григоріанські хорали склалися в результаті відбору і переробки різноманітних богослужбових наспівів. Мелодія будувалася в середньовічних ладах, була діатонічна. До XII-XIII ст. у хоралах переважали звуки рівної тривалості, тому григоріанський спів стали називати “кантус планус” (плавним співом). Піснеспіви здійснювалися чоловічим хором в унісон. У IX ст. у григоріанському співі з'являються ранні форми багатоголосся – дискант і органум. У період розвитку багатоголосся григоріанський хорал був тематичною основою (кантус фірмус – незмінний наспів) поліфонічних культових творів.

ГУСЛЯР – 1) Народний співець, виконавець билин і пісень, який акомпанує собі на гусях. 2) Інструменталіст-виконавець на гусях.

Д

ДАЙНА (*литов.* daina) – загальна назва різних литовських народних пісень, найпоширеніший вид народної творчості. Дайні властиві ліричність музичних і поетичних образів, лаконічність музичної форми. За тематикою поділяються на міфологічні, трудові, календарні, обрядові, весільні, любовні, сімейні, дитячі, військові, історичні, революційні тощо.

ДЕКЛАМАЦІЯ МУЗИЧНА – 1) Співвідношення мови і музики у вокальних творах, відповідність музичних і мовних акцентів, інтонацій, речень, фраз тощо. 2) Природність і виразність вимови тексту у вокальному творі. 3) Мелодекламація (див.).

ДЕМЕСТВЕННИЙ СПІВ – староруський культовий спів, який виник ще у Київській Русі та особливо поширився в XV—XVII ст.; відрізнявся від знаменного співу піднесеністю, віртуозністю, багатством мелодичних прикрас. Виконувався в особливо урочистих випадках – зустрічі та вінчанні царя, святкуванні перемог. Для запису демественного співу існувала спеціальна система знаків (демественна азбука).

ДЕТОНАЦІЯ (від *фр.* *detonner* – фальшиво співати) – відхилення від нормальної висоти звука (частіше – пониження). Детонація може з'являтися на окремих, технічно більш важких звуках (звичайно високих або перехідних), а може визначати спів даного співака в цілому. У останньому випадку говорять про позиційну нечистоту співу. Причини детонації різні: нерозвинений музичний (вокальний) слух, погане відчуття ладових тяжінь, відсутність координації між слухом і голосом, спів під час мутації, хвороба голосового апарату, погані акустичні умови, недоліки постановки голосу і т.п.

ДЕФЕКТИ СПВОЧОГО ЗВУКА – горловий голос, відкритий, “білий” звук, форсування звука, детонування, гугнявість, носовий призвук (див. Ротоглотковий канал), хитання або тремоляція голосу (див. Вібрато), незібраний, необпертий звук (див. Опора). Всі ці дефекти, як правило, носять набутий характер. Основною причиною їх виникнення є неправильні навички співу, отримані в результаті самостійних занять або поганого навчання.

ДЖАЗ (*англ.* *jazz*) – 1) Жанр естрадної музики, переважно танцювального характеру. Виник на початку XX ст. в Америці на основі деяких жанрів негритянської народної музики. Безпосередні попередники джазу: спірічуелс, блюз, регтайм та ін. Джазова музика відрізняється імпровізаційністю, підвищеною емоціональністю виконання, витонченою ритмікою (синкопування, поліритмія), специфічним складом виконавців та інструментів. Відомі різні стилі джазу: диксиленд, свінг, бі-боп, кул, прогресів та ін. 2) Оркестр, який виконує джазову музику.

ДИКЦІЯ (від *лат.* *dictio* – вимова) – ясність, розбірливість вимови тексту під час співу. Гарна дикція в співака дозволяє без напруги розуміти зміст слів, які вимовляються, і тим самим полегшує сприйняття музики. Розбірливість слів у

співі визначається чіткістю вимови приголосних звуків. Вони повинні промовлятися активно і швидко, щоб не переривати зв'язного звучання. Співак позбавлений можливості протягнути приголосні в часі, тому що це руйнує кантилену і веде до скандування окремих складів. М'яві губи і язик у співі неприпустимі. Необхідно чітко стежити за осмисленою і емоційно насиченою вимовою слів, що також веде до підвищення розбірливості тексту. У хорі крім чіткості вимови приголосних кожним співаком потрібна синхронність артикуляції всіх співаків, що досягається завдяки слідуванню за диригентським жестом.

ДИРИГЕНТ (від *фр.* diriger – керувати) – музикант, який керує колективом музикантів-виконавців (оркестром, хором, оперним або балетним спектаклем), об'єднує їх для досягнення стрункості та художньої завершеності виконання музичного твору. Диригент передає свої художні задуми за допомогою спеціальних “диригентських” жестів і міміки.

ДИСКАНТ (від *лат.* discantus – розспів) – 1) Високий дитячий співочий голос із діапазоном $c^1 - g^2$. Звучання дисканта відрізняється чистотою, дзвінкістю і сріблястістю. 2) Партія в хорі або вокальному ансамблі, що виконується високими дитячими або високими жіночими голосами. 3) Форма багатоголосся в середньовічній музиці. Одержала назву по верхньому голосу (дисканту), що супроводжував основну мелодію (григоріанський хорал) у протилежному русі. 4) Дишкант – верхній соліруючий голос (підголосок у народних піснях українців, білорусів і донських козаків); виконується співаком в імпровізаційній, віртуозній манері.

ДИСТОНАЦІЯ (*грец.* dys – не, tonos – тон, наголос) – термін, що означає фальшивий спів з тенденцією до підвищення. Серед причин, що сприяють дистонації (крім таких, як нерозвиненість музичного слуху, неухважність), можуть бути: форсований спів, використання відкритого звука, спів без опори, неправильне формування голосних. Дистонація властива більше жіночим (високим) голосам.

ДИТЯЧИЙ ГОЛОС – унаслідок малих розмірів голосового апарата сильно відрізняється від голосу дорослих. Загальний характер дитячих співочих голосів (незалежно від віку дітей) – м'якість, “сріблясте” звучання, фальцетне (головне)

звукоутворення й обмеженість сили звука. Здатність співати проявляється в дітей із 2 років, і до 7 років спів зберігає чисто фальцетний характер. Діапазон голосу до цього часу досягає септими ($d^1 - c^2$). З 7 років у голосових складках починається формування спеціальних вокальних м'язів, що цілком завершується до 12 років. У дитини з'являється можливість користуватися не тільки фальцетним, але і грудним типом формування звука (див. Регістр). Використання грудних вібрацій у період закладання і відособлення вокальних м'язів може сприяти як виникненню більш вдалих анатомічних співвідношень у гортані, так і кращій керованості мікстовою роботою голосових складок (див. Мікст). До 13 років у голосі, навіть при користуванні чистим фальцетом, починають проявлятися елементи грудного звучання, і діапазон розширюється до октави або деціми ($c^1 - e^2(f^2)$). Голоси дівчаток і хлопчиків, не розрізняючись істотно за звучанням, діляться лише за діапазоном: високі, дисканти (сопрано), частіше всього мають діапазон $c^1 - f^2(g^2)$; низькі, альти – $a(g) - d^2(e^2)$. У зв'язку зі статевим дозріванням (звичайно в період від 12 до 15 років) дитячі голоси перетерплюють мутацію. Голоси дівчаток набувають повноцінного звучання жіночого голосу. Він стає більш сильним, із великими можливостями діапазону і тембру за рахунок зміцнення медіума, що має мікстовий характер. Голоси хлопчиків, понижуючись під час мутації приблизно на октаву, набувають півтораоктавного діапазону, натурального грудного звучання і зберігають фальцетні можливості для верхньої ділянки діапазону вище перехідних нот. Основними правилами роботи з дитячими голосами є: суворе дотримання природного для даного віку діапазону, м'який, вільний від форсування спів, обмежена динаміка, добір репертуару, доступного за образним змістом й емоціями, нетривалість і систематичність занять.

ДИТЯЧИЙ ХОР – Дитячі хори розділяються за віковими ознаками. Хор молодших школярів складається з дітей до 10-11 років. Звучання хору винятково фальцетне, діапазон невеликий. Репертуар складається з одно- і двоголосних творів, причому другі голоси за тембровим забарвленням мало відрізняються від перших. У хор середнього шкільного віку входять діти від 11 до 14 років. У цьому віці збільшується діапазон і намічається темброве забарвлення. Репертуар уже

може бути дво- і триголосним. У хорі старшого шкільного віку співають діти від 14 до 16 років. Репертуар хору складається з творів, призначених для жіночого хору, але доступних дітям за теситурою. Хор хлопчиків складається з дітей від 7-8 до 14-15 років. Звучання хору хлопчиків дуже яскраве, легке, із характерним тембровим забарвленням.

ДИФІРАМБ (*грец.* dithyrambos) – у Древній Греції хорова пісня на честь бога Діоніса. Спів дифірамбів супроводжувався танцями та грою на авлосі. Припускають, що з дифірамба виникла старогрецька трагедія. У наш час деякі композитори називають дифірамбами інструментальні твори гімнічного характеру.

ДИХАННЯ – один з основних факторів голосоутворення, енергетичне джерело голосу. У повсякденному житті дихання здійснюється мимоволі, у співі воно підкорюється вольовому управлінню. Вдих завжди потребує активної роботи м'язів, що піднімають ребра і розширюють грудну клітину, а також діафрагми, яка, скорочуючись і опускаючись, розтягує легені вниз. За типом вдиху в практиці розрізняють верхньореберне (ключичне), нижньореберно-діафрагмальне (косто-абдомінальне) і діафрагмальне (абдомінальне, черевне) дихання. Верхньореберне дихання у співі не використовується, тому що веде до напруження м'язів шії. Найкращим для співу є дихання нижньореберно-діафрагмальне, коли при вдихові верхній відділ грудної клітини залишається спокійним, нижні ребра добре розсовуються, діафрагма опускається і живіт трохи видається вперед. Для співу принципове значення має не стільки тип вдиху, скільки характер видиху. Видих у співі здійснюється при дії м'язів черевного пресу і м'язів, які опускають ребра. Видих повинен бути плавним, без поштовхів, зайвої напруги, але достатньо активним для створення почуття опори. Тривалість і сила дихання розвиваються в процесі співу і залежать від координації з роботою голосових складок. Вправи у диханні без звука допомагають дихальним м'язам здійснювати свою роботу більш точно, тобто розвивають керування цією мускулатурою. Співоче ж дихання освоюється тільки на звукових вправах, коли в роботі беруть участь гортань та інші відділи голосового апарата. Основним критерієм правильності дихання є якість звучання голосу. Характер вдиху, його тривалість і об'єм диктуються

музичною фразою і виразними задачами. Звичайно вдих проводиться швидко, безшумно, через ніс або через ніс і рот одночасно. Якщо дозволяє музика, то бажано вдих робити через ніс. Можливості і характер дихання в співаків хору показує жест диригента. У хоровому співі застосовується як одночасне, так і ланцюгове дихання.

ДІАПАЗОН [від *грец.* dia pason (chordon) – через всі (струни)] – 1) Звуковий обсяг мелодії, звукоряду, співацького голосу, музичних інструментів. Визначається інтервалом між найнижчим і найвищим звуками. Діапазон голосу професійного співака – соліста або хориста – повинен бути не менше двох октав. У самодіяльних хорах діапазони не перевищують півтори октави. Діапазон – значною мірою природна якість, проте при правильній методиці розвитку голосу природний діапазон може бути збільшений як вгору, так і вниз. Для чоловічих голосів розширення діапазону вгору пов'язано з оволодінням прийомом прикриття звука. Розвиток верхньої ділянки потребує поступовості, тому що високі звуки формуються з використанням граничних можливостей голосового апарата. Рекомендується спочатку виконувати їх у поступеному русі, враховуючи дію механізму інерції. Витримування їх і філіровка освоюються пізніше, коли голосовий апарат звикне до необхідних зусиль.

ДІАПАЗОН ДИНАМІЧНИЙ – максимальна різниця сили звука між форте та піано голосу співака (або інструмента); є однією з вимірюваних ознак вокальної майстерності та може бути об'єктивним критерієм досконалості вокальної техніки співака.

ДІВІЗІ (*итал.* divizi – роз'єднані) – в партіях однотипних музичних інструментів (або хору) знак *div.*, що вимагає розділу групи виконавців на дві або більше частин (самостійні партії) в залежності від того, скільки нот входить до акорду. Дія знака припиняється появою знака *unis* (*unisono* – разом), або *non div.* (не розділяти).

ДІЕС ІРЕ (*лат.* Dies irae – день гніву) – 1) Середньовічний католицький спів. Мелодія відрізняється суворою, стриманою виразністю, розповідає про день “страшного суду”. Наспів DIES IRAE як символ смерті використовувався у творчості багатьох композиторів. 2) Один із розділів реквієму.

ДОЙНА (*румун.* – пісня) – молдавська і румунська лірична народна пісня. Дойна виникла як пісня пастухів. Складається з двох частин: першої – повільної і сумної, другої – радісної пісні-танцю; має багату ладову основу.

ДРАМАТИЧНЕ СОПРАНО – високий жіночий співацький голос, який відрізняється великою силою звучання на всьому діапазоні. Діапазон: $b - c^3$.

ДРАМАТИЧНИЙ БАРИТОН – середній чоловічий голос мужнього тембру з сильними низькими нотами і дещо напруженими верхніми. Діапазон: $G - as^1$.

ДРАМАТИЧНИЙ ТЕНОР – високий чоловічий співацький голос, який відрізняється великою силою і широтою звучання, виразним, яскравим тембром, але меншою рухливістю, ніж ліричний тенор. Діапазон: $c - c^2$.

ДУЕТ (*итал.* duetto, від *лат.* duo – два) – ансамбль з двох виконавців, а також музичний твір для такого ансамблю (див. Ансамбль).

ДУМА, ДУМКА – українська народна лірико-епічна пісня, що розповідає про історичні та сучасні події. Дістали поширення в XV–XVII ст., їх виконували мандрівні сліпі співаки (бандуристи, кобзарі).

ДУХОВНА МУЗИКА – музика релігійного змісту, яка виконується в церквах, костьолах і супроводжує богослужіння. Найкращі зразки духовної музики за своїми художніми якостями є глибокими за змістом філософськими творами.

Е

ЕКВІРИТМІЧНИЙ ПЕРЕКЛАД (від *лат.* aequus – рівний і слова “ритм”) – переклад на іншу мову тексту опери, романсу, пісні й інших творів вокальних жанрів, в якому словесні акценти відповідають ритму музичної фрази (іноді допускається роздрібнення довгих звуків або об’єднання двох коротких звуків однакової висоти за допомогою ліги). При перекладі можливі деякі відступи від точного змісту оригінального тексту з метою зберегти його загальний настрій, не порушуючи при цьому музичної структури.

ЕКЗЕРСИС (*фр.* *exercice*) – вправа для розвитку техніки (напр., вокаліз, етюд).

ЕЛЕГІЯ (*грец.* *elegeia* – жалобний спів) – вокальний або інструментальний твір сумного, замисленого характеру. У Древній Греції елегія – музично-поетичний ліричний жанр. Пізніше елегія одержала широке поширення в західноєвропейській і російській поезії XVIII-XIX ст. для вираження почуттів розчарування, незадоволеності, спогадів про минуле. Зустрічається у якості самостійного вокального твору.

ЕМІСІЯ ЗВУКА (від *фр.* *emission* – подача, випускання) – посилення звука в зовнішній простір.

ЕПІТАЛАМА (від *грец.* *epitalamios* – весільний, шлюбний) – весільна пісня в античній музиці, частина весільного обряду.

ЕСТРАДА – 1) Підмостки для концертних виступів. 2) Вид сценічного мистецтва, що поєднує різні форми виконавства (вокальне та інструментальне виконання, художнє читання, танці, акробатику тощо).

ЕХО (*грец.* *echo* – звук, відлуння) – у музиці прийом повторення інтонацій і музичних фраз у більш тихому звучанні, що імітує природне відлуння. З XVI ст. цей прийом часто використовується в мадригалах, мотетах, операх.

Ж

ЖАНР (*фр.* *genre*, від *лат.* *genus* – рід, вид) – поняття, що характеризує історично сформовані різновиди музичних творів, що визначаються за різними ознаками (змістом, структурою, засобами виразності, особливостями виконання, складом виконавців та ін.). У музичній науці склалися різноманітні системи класифікації музичних жанрів. Так, існують жанри народні і професійні, вокальні й інструментальні, камерні і симфонічні тощо. Серед жанрів, пов'язаних із вокальним мистецтвом, варто виділити вокальні (пісня, романс та ін.), вокально-інструментальні (кантата, ораторія, меса й ін.), музично-сценічні (опера, оперета,

мюзикл). У вокальних жанрах велику роль відіграє поетичний (або прозаїчний) текст.

ЖІНОЧИЙ ХОР – хор, що складається з жіночих голосів. Як правило, складається з перших і других сопрано й альтів, партія яких розділяється рідко. До групи альтів відносяться низькі жіночі голоси: меццо-сопрано і контральто. Загальний діапазон жіночого хору складає дві з половиною октави ($f - c^3$).

ЖОНГЛЕР (*фр.* jongleur, від *лат.* jocolator – жартівник, потішник) – середньовічний бродячий артист у Франції. В інших країнах жонглерів називали шпільманами, вагантами, у Древній Русі їм відповідали скоморохи. Жонглери виступали на різноманітних святах, ярмарках, весіллях, лицарських турнірах, нерідко поєднуючи в одній особі музиканта, співака, поета, актора, акробата і навіть дресирувальника тварин. Інструменти жонглерів – лютня, віола. Нерідко жонглери були на службі у труверів і трубадурів. Мистецтво жонглерів було суцільно світським, його зміст часом вирізнявся злободенністю і сатиричною спрямованістю.

“ЖУРАВЕЛЬ” – українська танцювальна пісня. Розмір $\frac{2}{4}$ або $\frac{4}{4}$; виконується у помірному темпі, який поступово прискорюється.

3

ЗАГЛУШЕННЯ – фоніатричний лікувальний прийом, що полягає в заглушенні звучання голосу співака за допомогою спеціального пристрою. Допомагає виправити хибні зв'язки, що виникають між слухом і м'язовими відчуттями співака при порушеннях звукоутворення.

ЗАКРИТИЙ ЗВУК – утворюється при співі із закритим ротом. Цей вид співу широко застосовується в процесі постановки голосу, сприяючи виникненню яскравих резонаторних відчуттів в зоні головного резонатора. Відсутність звичних артикуляційних рухів дозволяє зосередитися на оцінці роботи гортані і

дихання. Спів закритим звуком можна здійснювати по-різному, змінюючи його тембр. У процесі співу необхідно контролювати, щоб голос не затискався і гортань не сковувалася. З цією метою часто використовують спів на голосний *n* із привідкритим ротом, коли щелепа і дно рота вільні. Спів закритим звуком на приголосний *m* – поширений колористичний прийом у хоровому виконанні, що створює специфічне приглушене звучання хору; часто використовується в якості акомпанементу солісту. У хоровій практиці спів із закритим ротом застосовується в роботі над диханням, вирівнюванням строю. У нотах спів із закритим ротом має такі позначення: *a bocca chiusa* (італ.), *bouche fermee* (фр.), “закр. ротом”, хрестиком над нотою, буквами (*m, мм...*).

ЗАСПІВ – початок хорової пісні, що виконується одним або декількома солістами, після чого вступає весь хор.

ЗВУКОВЕДЕННЯ – у вокальному мистецтві термін застосовується для позначення різноманітних видів ведення голосу по звуках мелодії (напр., кантилена, портаменто, маркато і т.п.). Кантилена – основний вид звуковедення в співі. Разом із голосоутворенням звуковедення входить у поняття вокальної техніки.

ЗВУКОУТВОРЕННЯ – див. Голосоутворення.

ЗІНГШПІЛЬ (нім. Singspiel, від *singen* – співати і *Spiel* – гра) – німецький і австрійський різновид комічної опери з чергуванням музичних номерів і розмовних діалогів. Типовими були побутові сюжети, іноді з елементами чарівної казковості. На розвиток німецького зінгшпіля вплинула англійська баладна опера. Музика австрійських зінгшпілів крім пісень, куплетів містить арії, ансамблі, оркестрові фрагменти. Особливо поширений цей жанр був у Німеччині та Австрії у XVIII ст.

ЗМІШАНИЙ ХОР – співацький колектив, що складається з різнорідних голосів, тобто сопрано, альтів, тенорів і басів. У неповному змішаному хорі відсутня одна яка-небудь партія.

ЗНАМЕННИЙ СПІВ – система старовинних православних культових наспівів XII–XVII ст. Назва походить від старослов'янського “знамя” – знак. Знаменами або крюками називалися співочі знаки, якими записувалися наспіви.

Знаменний спів – одноголосий (спочатку), хоровий, акапельний; мелодика строго діатонічна, заснована на рівному поступальному русі в межах кварта або квінти; ритм несиметричний, визначається текстом. З XVI ст. мелодії знаменного розспіву використовувалися в якості основної мелодії в ранній формі багатоголосся – так зв. рядковому співі на 2, 3, 4 голоси. У XVII ст. рядковий спів був витиснутий партесним співом.

I

ІМПЕДАНС (від *лат.* *impedio* – перешкоджати) – 1) В акустиці – поняття комплексного опору, що вводиться при розгляді коливань акустичних систем. 2) У вокальній педагогіці – загальний опір ротоглоточного рупора і стовпа повітря в ньому. Імпеданс знімає частину навантаження з голосових складок (зв'язок) у їх “боротьбі” із проривним підкладковим тиском і є захисним механізмом голосових зв'язок під час фонації. Постановка голосу пов'язана зі знаходженням для кожного співака такого імпедансу, що забезпечує оптимальну роботу голосових складок. Розмір імпедансу залежить від довжини ротоглоточного каналу, наявності в ньому звужень, форми порожнин. Порівняно більш довгі і масивні голосові складки низьких чоловічих голосів потребують більшого імпедансу, для легких, високих голосів, що мають маленькі голосові складки, характерний невеличкий імпеданс. Вокальна педагогіка володіє рядом методів і прийомів підбору імпедансу (див. Фонетичний метод, М'язові прийоми). Добір найбільш вигідного імпедансу є центральною проблемою процесу постановки голосу.

ІНДИСПОЗИЦІЯ (*лат.* *indispositus* – безладний) – стан голосового апарату, що виникає внаслідок його перевтоми.

ІНТЕРМЕДІЯ – музика або сценічне дійство, що виконуються між діями спектаклю. Вперше інтермедія з'явилася в Італії наприкінці XV ст. Інтермедії носили переважно комедійний характер і не були пов'язані з основною дією. У XVIII ст. розвиток інтермедії призвів до виникнення жанру опери-буф.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ (від *лат.* interpretatio – роз'яснення) – художнє тлумачення музичного твору виконавцем. Завдання інтерпретації – найбільш повно і переконливо розкрити задум композитора. Інтерпретація залежить від естетичних поглядів, індивідуальних особливостей виконавця, його ідейно-художніх переконань.

ІНТОНАЦІЯ (від *лат.* intono – голосно вимовляю) – 1) У широкому розумінні – втілення художнього образу в музичних звуках. 2) Невеличкий, відносно самостійний мелодичний зворот. 3) Чистота виконання, точне відтворення звука або інтервалу за його висотним положенням; інтонувати – точно і чисто співати або грати на інструменті. 4) Вирівнювання звучання тонів звукоряду музичних інструментів за тембром і гучністю. 5) У григоріанському співі – короткий вокальний вступ до наспіву, що визначає його тональність.

ІНТРОДУКЦІЯ (лат. introductio – вступ) – 1) Невеликий вступ у повільному темпі, який передує викладенню головної партії в інструментальних творах великої форми (симфонії, сонаті, увертюрі). 2) Різновид оперної увертюри: незавершений оркестровий розділ на початку опери, що безпосередньо вводить до I дії або прологу. 3) Вокальний ансамбль або хоріві сцени на початку опери.

Й

ЙОДЛЬ (*нім.* Jodel) – жанр народних пісень в альпійських горців (в Австрії, Південній Баварії і Швейцарії). Рефрен пісні в характері вальсу вокалізується на голосних *a, e, i* з використанням різкої зміни головного (фальцетного) і грудного звучання на широких інтервалах (кварта, секста, децима) і звуках розкладеного акорду.

К

КАБАЛЕТА (*итал. cabaletta*) – 1) У XVIII ст. невеличка оперна арія з простою пісенною мелодією, із чітким повторюваним ритмічним малюнком. 2) У італійських операх XIX ст. коротка заключна частина арії, у якій темп поступово пришвидшується. Нерідко кабалета складається з декількох розділів, кожний із яких проходить у своєму темпі.

КАВАТИНА (*итал. cavatina*, від *cavare* – видобувати) – 1) Різновидність арії, лірико-оповідної за характером. У опері й ораторії кінця XVIII ст. – коротка сольна вокальна п'єса. Від арії відрзнялася розмірами, простотою форми і пісенністю мелодії. Традиційна каватина складалася з одного куплета з інструментальним вступом. 2) У XIX ст. – вихідна арія героя. 3) Невелика інструментальна п'єса з наспівною мелодією.

КАМЕРНА МУЗИКА (від *лат. camera* – кімната) – інструментальна, вокальна або вокально-інструментальна музика, створена для солістів або невеликого складу виконавців. До камерної музики належать: старовинний мотет, мадригал, романс, дует, тріо, квартет, квінтет, вокальний та вокально-інструментальний цикл, соната, тріо-соната тощо.

КАМЕРНИЙ АНСАМБЛЬ – група артистів, які виконують твори камерної музики.

КАМЕРНИЙ СПІВ (від *лат. camera* – кімната) – виконання камерної вокальної музики. Вокальна камерна музика (у жанрах пісні, романсу, ансамблю) із кінця XVIII ст. і особливо в XIX ст. зайняла значне місце в музичному мистецтві. Поступово склався відповідний жанру камерний виконавський стиль, що заснований на максимальному виявленні інтонаційно-сміслових деталей музики. Камерний спів має великі можливості в передачі всього багатства емоцій. Він вимагає від виконавця високої музичної і загальної культури, гнучкого, здатного до найтоншого нюансування голосу, який не обов'язково повинен бути потужним.

КАМЕРНИЙ ХОР – невеликий за складом (до 40 чоловік) хор, який виконує здебільшого старовинну ансамблево-хорову музику, а також твори сучасних композиторів для камерного хору.

КАНТ (від *лат.* *cantus* – спів) – вид старовинної багатоголосної куплетної пісні, що виконувалася ансамблем співаків або хором без інструментального супроводу (поширена в Україні, Росії, Білорусі в XVII–XVIII ст.). Для музики кантів був характерний триголосний виклад із паралельним рухом двох верхніх голосів і протилежним їм басом, який створює гармонійну опору. Спочатку канти створювалися на тексти релігійного змісту і були популярні в середовищі духовенства. У XVIII ст. тематика кантів збагачується, з'являються жартівливі, пасторальні, застільні, любовно-ліричні, привітальні і так зв. віватні, або панегіричні, канти. У віватних кантах, зокрема, оспівувалися різноманітні урочисті події з життя держави. Для них характерна мелодія, що нагадує фанфарні сигнали, імітаційні переклики, рулади на слові “віват”. Кант стає улюбленим жанром домашнього музикування. У 2-й пол. XVIII ст. кант поступово витісняється жанром сольної пісні-романсу.

КАНТАТА (*итал.* *cantata*, від *cantare* – співати) – кантата виникла в Італії в XVII ст. і спочатку являла собою твір для співу з інструментальним супроводом на відміну від суто інструментального твору – сонати; пізніше – твір для співаків-солістів, хору та оркестру, який складається з кількох закінчених частин і призначений для концертного виконання. Кантати підрозділяються на духовні і світські. Вони містять у собі оркестрові вступи, арії, ансамблі, хори. Виконавський склад і структура зближують кантату з ораторією, проте кантата відрізняється меншим розміром, камерністю, відсутністю драматичного розвитку сюжету.

КАНТЕ ХОНДО (*исп.* *Cante jondo*) – музичне народне мистецтво Андалузії, яке відрізняється різноманітністю пісенних форм. Виконання канте хондо включає в себе спів, гру на щипковому інструменті (гітара) і танок. На формування стилю канте хондо вплинули музика і спів арабів (маврів) і циганів, що виявляється в багато орнаментованій мелодії невеликого діапазону (не більше сексти), примхливому, вільному ритмі, яскравому, емоційному виконанні, що супроводжується вигуками. У XVIII ст. паралельно з канте хондо сформувався стиль канте фламенко, творцями якого є андалузські селяни.

КАНТИЛЕНА (*лат. cantilena* – розспівування) – 1) Співуче, зв'язне виконання мелодії, основний вид звуковедення, побудований на техніці *legato*. Наспівність, кантиленність вокального виконання – результат правильної техніки голосоутворення і звуковедення. Досягається вирівнюванням голосних і умінням швидко і чітко вимовляти приголосні (див. Голосні в співі, Дикція). Кантилена дозволяє співаку найбільш повно розкрити виразні можливості свого голосу, майстерність володіння ним. 2) Наспівна мелодія, вокальна або інструментальна. Кантиленні вокальні мелодії композиторів різних часів і народів несуть у собі як елементи національної специфіки, так й інтонації епохи. 3) У середні віки в західноєвропейських країнах – невеликий лірико-епічний вірш, призначений для співу.

КАНТОР (*лат. cantor* – співак) – спочатку співак-соліст, що виконує піснеспіви в католицькій церкві під час богослужіння. У німецькій протестантській церкві, починаючи з XVI ст., кантор поєднував обов'язки співака, учителя співу, диригента хору, органіста і нерідко композитора. Поступово діяльність кантора перестала обмежуватися рамками церкви і набула більш світського характеру. Кантори виступали зі своїми учнями в будинках заможних бюргерів, займалися викладанням співу і гри на музичних інструментах, керували об'єднаннями любителів музики. З кінця XVIII ст. кантор як організатор музичного життя міста втрачає своє значення.

КАНТРИ (*англ. country* – сільський) – один із стилів народної музики в США. Пісні в стилі кантрі характеризуються куплетною побудовою, простою, частіше за все мажорною мелодією невеликого діапазону з небагатим нюансуванням, простим гармонійним акомпанементом на банджо або гітарі.

КАНТУС ФІРМУС (*лат. cantus firmus* – незмінна мелодія) – головна мелодія в хоровому поліфонічному творі XV–XVI ст., проведена неодноразово в незмінному вигляді. Як правило містилася в партії тенора. Теми *cantus firmus* бралися композиторами з духовних наспівів або створювалися спеціально.

КАНЦОНА (*італ. canzona* – пісня) – форма пісенно-віршованої творчості провансальських трубадурів. Набула широкого поширення в Італії XIII–XVII ст.

Багатоголосні італійські канцони були близькі фроттолі. Канцона XIX–XX ст. – інструментальна наспівна п'єса; невелика оперна пісня ліричного характеру.

КАНЦОНЕТА (*итал.* canzonetta – пісенька) – невелика канцона; багатоголосна пісня танцювального характеру, поширена в Італії наприкінці XVI – початку XVII ст.

КАПЕЛА (*итал.* cappella – каплиця, молільня) – місце у католицькій церкві, де розміщувалися співаки. Пізніше таку назву одержав сам церковний хор, що за суворими правилами культу співав без супроводу. Спочатку капели були тільки вокальними, без участі інструментів; звідси вираз “а капела” (*итал.* a cappella) означає: спів у стилі капели, тобто без інструментального супроводу. Надалі капели перетворилися в змішані ансамблі, що складаються зі співаків та інструменталістів; з'явилися світські капели. В наш час капелою називають великий, висококваліфікований хор.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР (*нім.* Kapellmeister – керівник хору) – у XVI–XVIII ст. керівник вокальної або інструментальної капели, у XIX ст. – диригент симфонічного, театрального оркестру або хору. Ця назва є застарілою, тому що в наш час керівник хору зветься хормейстером, а керівник оркестру – диригентом.

КАЧА (*итал.* caccia, буквально: полювання, переслідування) – вокальна п'єса імітаційного характеру часів Раннього Відродження, яка змальовувала картини полювання, різні жанрово-побутові сцени; була поширена у Франції (двоголосна) та Італії (триголосна). Музика качі ілюструвала зміст поетичного тексту, цьому сприяла її форма – канон, переслідування одного голосу іншим. Качі сповнені руху, енергії, насичені елементами звуконаслідування.

КВАРТЕТ (від *лат.* quartus – четвертий) – 1) Ансамбль з чотирьох виконавців-співаків або інструменталістів. За складом може бути однорідним (чоловічий, жіночий, струнний смичковий, дерев'яний духовий, мідний духовий та ін.) і мішаним. Серед вокальних квартетів найбільш поширені чоловічий (тенори I, II, баритон, бас) і мішаний (сопрано, альт, тенор, бас); серед інструментальних – струнний (дві скрипки, альт, віолончель). 2) Музичний твір для чотирьох виконавців з окремою партією для кожного. Широко відомі квартети з опер, ораторій, реквіємів, мес.

КВІНТЕТ (від *лат.* quintus – п'ятий) – 1) Ансамбль з п'яти виконавців-співаків або інструменталістів. За складом може бути однорідним і мішаним. 2) Музичний твір для п'яти виконавців. 3) Струнна смичкова група симфонічного оркестру (перші і другі скрипки, альти, віолончелі, контрабаси).

КІРІЄ (*лат.* Kyrie eleison – Господи, помилуй нас) – початковий розділ католицької меси, що входить також до складу реквієму.

КЛАВІР (*нім.* Klavier) – 1) Спільна назва клавішних струнних музичних інструментів (клавикорд, клавесин, рояль, піаніно). 2) Перекладення партитури вокально-симфонічного твору (опери, ораторії, кантати), а також балету, симфонії, концерту для співу з фортепіано або для фортепіано у 2, 4, 8 рук.

КЛАСИФІКАЦІЯ СПІВОЧИХ ГОЛОСІВ – поділ голосів на певні типи. У сучасній вокальній практиці проводиться за діапазоном, тембром, розташуванням перехідних регістрових нот, анатомічними ознаками та ін. Класифікація голосів історично змінювалася. У XVI–XVII ст. вони підрозділялися на високі жіночі – сопрано, низькі жіночі – альти, високі чоловічі – тенори і низькі чоловічі – басы. Ця класифікація існує і нині в хорах. В міру ускладнення вокального репертуару в чоловічих голосах виділився проміжний голос – баритон і відбувся поділ на окремі види в кожному типі голосу. В даний час прийнято розрізняти сопрано колоратурне, лірико-колоратурне, ліричне, лірико-драматичне, драматичне; меццо-сопрано ліричне, низьке; контральто; тенор альтіно, ліричний, лірико-драматичний, драматичний, характерний; баритон ліричний, лірико-драматичний, драматичний; бас високий, низький.

КОБЗАР – у XVII–XIX ст. український мандрівний співець-музикант (часто сліпий), який виконував свої пісні у супроводі кобзи або бандури.

КОЛИСКОВА – пісенний жанр, широко поширений у багатьох народів. Для колискової пісні характерні повільний, спокійний рух, мелодія без різких стрибків, дуже плавна, часом навіть монотонна, із повторенням поспівок і ритмічних фігур. У професійній вокальній творчості колискові пісні з'явилися з XVIII ст. Жанр колискової пісні часто використовується в оперній літературі, балетах, в оркестровій музиці.

“КОЛО” – старовинний хороводний танець західних і південних слов'ян.

“КОЛОМИЙКА” – 1) Жартівлива українська народна пісня, поширена у Закарпатті та Буковині. Розмір $\frac{2}{4}$, темп жвавий. Виконуються коломийки як правило хором з інструментальним супроводом. 2) Народний український танець того ж розміру. Назва походить від міста Коломия.

КОЛОРАТУРА (*итал.* coloratura – прикраса) – швидкі віртуозні пасажі (гами, арпеджіо і т.п.) і мелізми (групето, морденти, форшлаги, трелі), які служать для прикрашання сольної вокальної партії. Колоратура була широко поширена у вокальних партіях опер, хорових творах, духовних концертах XVII – початку XIX ст.; спочатку включалася в партії всіх голосів, пізніше – лише високих голосів. У італійській опері XVII – 1-й пол. XIX ст. набула величезного значення, нерідко перетворюючись у засіб демонстрації технічних можливостей співака. У вокальних партіях сучасних опер колоратура майже не зустрічається. У сучасних хорових творах використовується як колористичний прийом (напр., в обробках народних пісень).

КОЛОРАТУРНЕ СОПРАНО – найвищий жіночий голос, який відзначається особливою рухливістю і легкістю звучання. Діапазон: $c^1 - f^3$, а іноді до h^3 .

КОЛЯДКА (від *лат.* Calendae – перший день місяця) – народні величальні привітальні пісні, які співають на Різдво або під Новий рік. Поширені в слов'янських народів. Зміст колядок – побажання добробуту, гарного врожаю. В Україні різновидом колядок є щедрівки.

КОМІЧНА ОПЕРА – жанр опери комедійного змісту, що склався в країнах Європи в XVIII ст. У порівнянні з існуючою раніше оперою-серіа коло сюжетів значно розширилося – від легкої буфонади з цікавою інтригою до серйозної комедії. У музиці спостерігався більш тісний зв'язок із народними і побутовими інтонаціями, аріозний стиль став простішим; приділялася велика увага змалюванню характерів діючих осіб. У різних країнах з'явилися різноманітні різновиди комічної опери: в Італії – опера-буффа, у Франції – опера-комік (інша назва – комічна опера), в Англії – баладна опера, у Німеччині й Австрії –

зінгшпіль і т.д. Окремі види комічної опери виконувалися з розмовними діалогами.

КОМПРИМАРІО (*итал.* comprimario) – оперний співак, який виконує другорядні партії.

КОНДАК – короткий спів православної церкви, що славить Бога, Богоматір або святих. Автором жанру називають візантійського поета і співака Романа Сладкоспівця (кінець V– початок VI ст.). Його кондаки являли собою багатострофні драматичні поеми. Строфи, що виконувалися солістом, об'єднувалися спільним рефреном, який співав хор. До XI ст. мелодика набула мелізматичного характеру. Кондакарний спів поширився далеко за межі Візантійської імперії, у тому числі в Київській Русі.

КОНДАКАРНИЙ СПІВ – стиль візантійського віртуозного співу, поширений у Київській Русі в X–XIII ст. Запис вівся так зв. кондакарною нотацією, що складалася з умовних знаків – крапок, паличок, ком, над якими розміщений ряд графічних символів. Знаки передавали наспів лише в загальних рисах, висота тону і рух мелодії коректувалися в процесі співу за допомогою хейрономії, тому точна розшифровка руських кондакарних записів неможлива. Твори кондакарного стилю збереглися в древніх співочих книгах – кондакарях.

КОНТРАЛЬТО (*итал.* contralto) – найнижчий жіночий голос із діапазоном $f(g) - g^2(a^2)$. Тембр густий, щільний, соковитий. Іноді контральто доручають чоловічі партії.

КОНЦЕРТ (від *лат.* concerto – змагаюсь) – 1) Привселюдне виконання музики за певною програмою. 2) Твір для одного або декількох виконавців, у якому частина інструментів або голосів протистоїть усьому ансамблю (оркестру). Найчастіше являє собою тричастинний сонатний цикл. Найбільш популярним різновидом жанру є концерт для сольного інструменту з оркестром. Особливі різновиди – концерти для голосу (голосів) з оркестром і для хору а капела. Самі ранні вокально-поліфонічні концерти з'явилися в Італії наприкінці XVI– початку XVII ст. Жанр концерту для хору а капела розвивався в Україні і Росії (з кінця XVII ст.) у багатоголосних творах, що відносяться до області партесного співу.

КОРИФЕЙ (від *грец.* koryphaios – голова) – 1) В старогрецькому театрі – проводир хору в трагедії. 2) Провідний артист кордебалету.

КРЕДО (*лат.* credo – вірую) – один з розділів католицької меси.

“КРИЖАЧОК” – білоруський народний танець-пісня, який виконується у помірному темпі з поступовим прискоренням. Розмір $\frac{2}{4}$ або $\frac{4}{4}$. Темп – спочатку повільний, потім швидкий.

КРИМАНЧУЛІ (*груз.*, буквально: голос, що звивається) – верхній голос багатоголосних народних гурійських та імеретинських пісень (Грузія), багатий прикрасами та стрибками мелодії.

КРЮКИ, ЗНАМЕНА – знаки руського старовинного безлінійного нотного письма (розміщувались над текстом), які використовувалися для запису церковної музики, так зв. знаменного співу. Кожний із крюків (їх було понад 70) означав один або декілька звуків різної висоти, ритм і характер виконання. Спів по крюках звався крюковим, або знаменним співом.

КУПЛЕТ (*фр.* couplet) – 1) Розділ пісні, що складається з одного проведення усієї мелодії й однієї строфи поетичного тексту. При виконанні наступних строф мелодія як правило повторюється в точності або з незначними варіаціями. В результаті утворюється куплетна форма, характерна для більшості пісень різних народів, а також багатьох професійних творів пісенного жанру. Нерідко куплет починається заспівом і закінчується приспівом. 2) Кожний з розділів рондо.

КУПЛЕТИ – жанр комічної або сатиричної пісні, що зустрічається в естрадній музиці, опереті, водевілі, рідше в опері. Зазвичай персонаж виконує куплети, звертаючись до інших дійових осіб на сцені.

КУПЛЕТНА ФОРМА – побудова вокального твору, при якій музика повторюється кілька разів, змінюється текст куплета, а текст приспіву лишається незмінним.

КУПЮРА (*фр.* coupure – скорочення) – скорочення музичного твору завдяки вилученню частини нотного тексту, сцени, акту (в опері). Скорочуються, як правило, найменш цінні в художньому відношенні і несуттєві для розвитку

художнього образу або сценічної дії фрагменти. Купюри іноді вказуються автором у тексті твору, а також робляться виконавцями за своїм розсудом.

Л

ЛАКРИМОЗА (*лат.*, від першого слова тексту “*Lacrimosa dies illa*“ – “Слізний це буде день”) – частина заупокійної меси – реквієму з музикою і текстом скорботного характеру. Лакримоза звичайно є ліричним центром реквієму.

ЛАМЕНТО (*итал.* *lamento*, буквально: жалоба, плач) – скорботна, сумна арія, типова для італійської опери XVII–XVIII ст. Сольні арії в характері *lamento* часто включалися також в мадригали і кантати.

ЛАНЦЮГОВЕ ДИХАННЯ – хоровий виконавський прийом, який полягає у неодноразовій зміні дихання хористами (“по ланцюжку”), завдяки чому досягається безперервність звучання хору. Ланцюгове дихання є засобом хорової виразності і дозволяє виконувати тривалі фрази (або цілі твори) без цезур.

ЛЕГЕНДА (від *лат.* *legenda* – те, що слід читати) – музична п’еса оповідно-фантастичного, драматичного характеру. Споріднена з баладою. Сюжет, як правило, нав’язаний народними або релігійними сказаннями. Існують вокальні легенди (сольні, хорові), фортепіанні та інші інструментальні.

ЛЕГКА МУЗИКА – музика, нескладна за змістом, проста за формою, доступна для сприймання найширшим колам слухачів. До жанру легкої музики відносяться побутові та естрадні пісні, танці, попури і фантазії, марші (веселі та життєрадісні), оперета, джаз та ін.

ЛЕЙТМОТИВ (*нім.* *Leitmotiv* – провідний мотив) – музична тема, що пов’язана з певним образом, явищем, ідеєю опери, балету, симфонії та ін., яка звучить при згадуванні тієї чи іншої ситуації або супроводжує весь час дії того чи іншого персонажу як музична характеристика.

ЛІБРЕТИСТ – автор лібрето.

ЛІБРЕТО (*итал.* libretto – книжечка) – 1) Словесний текст музично-драматичного твору (опери, оперети, у минулому також ораторії). Джерелом сюжетів лібрето як правило є художня література (міфи, казки, поеми, романи тощо). До середини XVIII ст. лібрето створювалися за визначеною композиційною схемою, яка відповідає вимогам музичної драматургії того часу, тому деякі найбільш вдалі лібрето використовувалися різними композиторами. Пізніше зв'язок тексту і музики стає більш тісним, часто лібретисти працюють у контакт з композиторами, створюючи індивідуальний за задумом твір. Іноді композитори самі створюють лібрето для своїх опер. 2) Стислий переказ змісту опери, оперети, балету. 3) Літературний сценарій балету.

ЛІГА (*итал.* liga – зв'язок) – дугоподібний знак, який вказує: а) зв'язне виконання групи звуків різної висоти; б) подовження звука при об'єднанні лігою суміжних нот однієї висоти. У вокальній музиці ліга пов'язує звуки, що виконуються на один склад тексту.

ЛІРИКО–ДРАМАТИЧНИЙ (стосовно до співацьких голосів) – голос, який є перехідним між драматичним і ліричним.

ЛІРИЧНА ОПЕРА – різновид французької опери, що склалася в 2-й пол. XIX ст. Виникла в протигагу великій опері як прояв тенденції до поглиблення психологічних засад в оперному мистецтві. Для опер цього жанру характерно реалістичне відображення духовного світу людини, їх музична мова відрізняється демократичністю, включає у себе інтонації танцювальних та інших побутових жанрів музики тієї епохи.

ЛІРИЧНА ТРАГЕДІЯ (*фр.* Tragedie lyrique) – жанр французької героїко-трагічної опери XVII–XVIII ст. Лірична трагедія являла собою монументальний, величний твір із п'ятьох актів з прологом і заключним апофеозом. Сюжети запозичені з античної міфології. Лірична трагедія містила патетично виразні речитативи, аріозо, арії, ансамблі, хори і великі оркестрові вступи – симфонії, які стали називатися французькими увертюрами.

ЛІРИЧНЕ СОПРАНО – високий легкий жіночий співацький голос; менш рухливий, має більш м'який тембр, ніж колоратурне сопрано. Діапазон: $c^1 - c^3$ (d^3).

ЛІРИЧНИЙ БАРИТОН – середній чоловічий співацький голос м'якого тембру, досить рухливий. Діапазон: $A - a^1$.

ЛІРИЧНИЙ ТЕНОР – високий чоловічий співацький голос, легкий за характером звука, рухливий і ніжний. Діапазон: $c - c^2$ (інколи до es^2).

ЛІРНИК – в XVII ст. в Україні народний музикант-співак, який акомпанував собі на лірі.

ЛІТУРГІЯ (*грец.* leiturgia, буквально: всенародна справа) – християнське богослужіння, що супроводжувалось співом та інструментальною музикою. Літургія православної церкви – обідня, католицької – меса.

ЛЮБИТЕЛЬСЬКИЙ (АМАТОРСЬКИЙ) ХОР – хор, що складається з непрофесійних співаків. У ряді країн аматорські хори об'єднані в товариства. Кращі самодіяльні хорові колективи виступають із складною концертною програмою, беруть участь в міжнародних конкурсах, гастролують по країні і за рубежом.

“ЛЯВОНІХА” – білоруська народна танцювальна пісня, жвава і весела за характером. Виконується у швидкому темпі. Розмір $\frac{2}{4}$.

М

МАГНІФІКАТ (*лат.*, від першого слова тексту “Magnificat anima mea Dominus” – “Звеличує душа моя Господа”) – хоровий піснеспів католицької церкви, у якому висловлюється радість діви Марії з приводу народження сина; виконується під час вечірньої служби. Рання форма магніфіката являла собою рід псалма. З XVI ст. це великий багатоголосний хоровий твір радісного, тріумфального характеру, пізніше – кантата для солістів, хору й інструментального супроводу.

МАДРИГАЛ (*итал.* madrigale, від *лат.* matricale – пісня рідною мовою) – жанр світської багатоголосної ліричної пісні, поширений в Італії в епоху Відродження. У XIV ст. мадригал являв собою 2–3-голосну пісню з кількох

куплетів та приспіву любовно-ліричного, міфологічного, жартівливого змісту, іноді з інструментальним супроводом. Верхній голос щедро прикрашався мелізмами. У XV ст. мадригал витісняється фротолою. XVI ст. – час нового розквіту мадригалу. Музика відрізняється свободою і вишуканістю написання, їй властиві велика кількість хроматизмів, сміливі модуляції, переплетення голосів, число яких досягає п'яти. У XVII ст. виникає традиція написання мадригалу для сольного голосу з інструментальним супроводом. Тоді ж з'являються мадригальні комедії. У XX ст. жанр мадригалу знову привертає увагу композиторів і широко входить в концертно-виконавську практику.

МАДРИГАЛЬНА КОМЕДІЯ – сценічна комедійна кантата, у якій всі партії дійових осіб виконуються вокальним ансамблем або хором (в характері багатоголосного мадригалу).

МАЛАГУЕНЬЯ (від назви ісп. провінції Малага) – андалузький (Іспанія) парний танець-пісня. Темп швидкий. Музичний розмір $\frac{3}{8}$ або $\frac{3}{4}$.

МАСКА (*фр.* *masque*, від *итал* *maschera* – маска) – 1) Термін з вокальної педагогіки. Означає суб'єктивне відчуття вібрацій (резонування) у верхній частині обличчя (яка, як правило, прикривається маскою на маскарадї), що виникає у співака під час співу в результаті резонування носової і додаткових порожнин. Воно пов'язано з присутністю в голосі високої співочої форманти. Відчуття маски – показник правильного голосоутворення. Процес співу при цьому здійснюється більш легко і вільно, голос звучить яскраво, дзвінко (див. також Резонатори). 2) Розважальна вистава в Англії XVI–XVII ст., яка існувала при дворі або в будинках аристократів. Маска складалася з чергування танців, співу, діалогів, комічних інтермедій, інструментальної музики, що були об'єднані сюжетом на міфологічні або пасторальні теми. Постановки масок відрізнялися великою пишністю, багатством костюмів, розкішними декораціями. Маска підготувала народження англійської опери.

МАСОВА ПІСНЯ – сольна або хорова пісня, розрахована на колективне виконання на різноманітних суспільно-політичних заходах (демонстраціях,

фестивалях, святкуваннях) або в побуті. Масова пісня, як правило, має куплетну побудову, часто з приспівом. У кращих масових піснях мелодія, яка узагальнено виражає зміст тексту, написана простою музичною мовою в зручному для співу регістрі, що забезпечує її доступність для загального виконання і сприйняття.

МЕДІУМ (від *лат.* *medius* – середній) – термін, що застосовується у вокальній педагогіці для позначення середньої частини діапазону жіночого голосу. Медіум жіночих голосів має мікстову природу. У сопрано медіум займає звичайно від f^1 до f^2 октави, у меццо-сопрано - від d^1 до d^2 октави.

МЕЙСТЕРЗІНГЕР (*нім.* *Meistersinger*, від *Meister* – майстер і *Singer* – співак) – поет-співак у Німеччині XIV-XVI ст., що належав до ремісничого стану. Літературно-співочі товариства мейстерзінгерів мали цеховий статут, що підтверджував жорстку ієрархічну систему: учень, підмайстер, співак-поет, майстер. Принципи і методи створення і виконання вокально-поетичних творів викладалися в спеціальних правилах (так зв. табулатурах). Мелодії пісень називалися “тонами”, написання нового “тона” надавало право на звання майстра. Спочатку пісні створювалися тільки на релігійні теми, у XVI ст. їхня тематика розширилася. Форма віршів і кількість рядків у них чітко регламентувалися. Пісні виконувалися здебільшого без акомпанементу.

МЕЛІЗМИ (від *грец.* *melos* – пісня, мелодія) – 1) Мелодичні уривки (колоратури, рулади, пасажі й інші вокальні прикраси) і цілі мелодії, що виконуються на один склад тексту (звідси вираз “мелізматичний спів”). 2) Мелодичні прикраси у вокальній та інструментальній музиці. До мелізмів відносяться форшлаг, мордент, групето, трель. У нотному написанні мелізми позначаються за допомогою спеціальних знаків або виписуються дрібними нотами.

МЕЛОДЕКЛАМАЦІЯ (від *грец.* *melos* – мелодія і *лат.* *declamation* – декламація) – художнє читання віршів або прози на фоні музичного супроводу, а також твори, в основі яких лежить таке поєднання тексту і музики. Мелодекламація виникла в античному театрі. У XIX ст. вона нерідко використовувалася в опері. З кінця XIX ст. мелодекламація як концертно-естрадний жанр користувалася великою популярністю. У XX ст. мелодекламація

набуває рис, що зближують її з речитативом – так зв. “зв’язна мелодрама”, у якій за допомогою особливих знаків фіксується ритм і висота звуків голосу.

МЕЛОДИКА (від *грец.* melodikos – мелодійний, пісенний) – 1) Сукупність мелодичних виражальних засобів, які властиві музичному стилю, творчості композитора, музичному творові. 2) Наука про мелодію.

МЕЛОДІЯ (*грец.* melodia – пісня) – осмислена одноголосна послідовність звуків, основний виразний засіб музики. У мелодії важливе значення мають звуковисотна лінія, лад, ритм, музична структура. Мелодія може мати художній вплив як сама по собі (в одноголоссі), так і в поєднанні з мелодіями в інших голосах (поліфонія) або з гармонічним супроводом (гомофонія). У вокальній музиці при виконанні мелодії необхідно розкрити інтонаційну виразність, підкреслити кульмінацію за допомогою вміло розподілених динамічних і агогічних відтінків, виявити співвідношення музики і тексту.

МЕЛОДРАМА (від *грец.* melos – пісня та drama – дія) – 1) Драматичний твір, який відзначається перебільшеною сентиментальністю та пишномовністю. 2) Частина драматичного твору, яка поєднується з музикою.

МЕЛОС (*грец.* melos – пісня, мелодія) – узагальнене поняття мелодичної, пісенної основи в музиці.

МЕНЕСТРЕЛЬ (*фр.* menestrel, від *лат.* ministerialis – той, що стоїть на службі) – народний мандрівний поет-музикант в Англії та Франції в XIII–XIV ст., що знаходився на службі при дворі знатного феодала або знатного лицаря. Як правило менестрелі були слугами труверів або трубадурів і виконували їхні твори. З кінця XIV ст. менестрелями стали називати професійних музикантів, що складали музику для танців.

МЕСА (від *лат.* missa, mitto – відпускаю) – багаточастинний твір для хору а капела або для солістів, хору й оркестру (чи органа) на канонічний латинський текст католицького богослужіння. Існують меси короткі (missa brevis), що складаються з двох або трьох перших розділів, і урочисті (повні) меси (missa solemnis). Особливим різновидом є заупокійна меса – реквієм. Основні розділи меси: 1. Kyrie. 2. Gloria. 3. Credo. 4. Sanctus і Benedictus. 5. Agnus Dei. Меса склалася з одноголосних піснеспівів григоріанського хоралу. У XIV ст. з’явилися

багатоголосні, поліфонічні меси. З XVII ст. на розвиток меси почали впливати опера й інструментальна музика, велике значення поряд із хором набули сольні вокальні партії, став залучатися інструментальний супровід. Композитори-класики XVIII-XIX ст. використовували жанр меси для вираження глибоких загальнолюдських ідей, почуттів.

“МЕТЕЛИЦЯ” – українська народна пісня-танець. Музичний розмір $\frac{2}{4}$.

Швидкий динамічний танець зі зміною фігур, різноманітними обертаннями.

МЕЦЦА ВОЧЕ (*итал.* *mezza voce* – напівголосно) – спів у динаміці *mezza piano* зі збереженням усіх властивостей обертого змішаного звукоутворення, але з превалюванням фальцетної роботи голосових зв'язок (див. Фальцет). Використання такого роду міксту дозволяє співаку бути добре почутим у залі при досить малих зусиллях. Володіння *mezza voce* – показник технічної майстерності вокаліста.

МЕЦЦО-СОПРАНО (*итал.* *mezzo-soprano*, від *mezzo* – середній) – жіночий голос, середній між сопрано і контральто. Діапазон меццо-сопрано: $a - b^2$, ноти записують в скрипковому ключі. Характерними ознаками цього типу голосу є повнота звучання в середньому регістрі і м'які, глибокі низькі ноти. Меццо-сопрано бувають двох видів: високе (ліричне) меццо-сопрано, якому притаманний більш легкий і високий звук, і низьке, яке наближається до контральто. У хорі меццо-сопрано входять у партію перших альтів.

МІЗЕРЕРЕ (*лат.* *miserere* – помилуй) – католицький спів на текст 51 псалма (*Miserere mei Deus* – “Помилуй мене, Боже”).

МІКСТ (від *лат.* *mixtus* – змішаний) – регістр співочого голосу, у якому поєднуються грудне і головне резонування. Добре поставленим голосам властиве мікстове звучання по всьому діапазону, з наближенням до верхньої ділянки діапазону зростає питома вага головного звучання, з наближенням до нижньої ділянки – грудного. Завдяки правильному знаходженню міри включення у фонацію (див. Голосоутворення) грудного і фальцетного механізмів роботи голосових складок розвивається повноцінне звучання голосу, що дозволяє в межах двооктавного діапазону співати без регістрових переходів (однаково за

тембром). В основі розвитку міксту в чоловіків лежить уміння прикривати голос, плавно змінюючи роботу голосових складок, у жінок – уміння переносити звучання медіума на звуки грудного регістра. Мікстове звучання може бути легким, близьким до фальцету, а може бути таким же звучним і потужним, як і грудне. Вибір характеру міксту (ступінь прикриття) диктується індивідуальністю голосу співака (див. Рівність голосу).

МІМІКА – виразні рухи м'язів обличчя, що відображають почуття людини. У вокальному мистецтві служить зоровим доповненням до слухових вражень від виконання. Міміка співака повинна органічно впливати з його виконавських задач. Частими дефектами міміки є гримаси: скривлення рота, його стандартне штучне положення (у вигляді посмішки або з губами, витягнутими вперед), напруження чола і т.п. Дані хиби важко піддаються виправленню, тому в процесі виховання голосу варто звертати постійну увагу на природність міміки і відсутність яких-небудь м'язових напружень, що супроводжують спів.

МІСТЕРІЯ (від *грец.* mysterion – таємниця) – музична вистава XIII ст. Сюжети запозичені з Біблії, Євангелія, житій святих. Містерії влаштовувались на міських площах і в них поєднувались релігійна містика з побутовим реалізмом; були заборонені в XVI ст.

МІШАНИЙ ХОР – хор, до складу якого входять чоловічі та жіночі голоси.

МОНОДІЯ (*грец.* monodia – пісня одного співака) – 1) Одноголосна мелодія, що виконується одним або декількома (в унісон) співаками. Прикладами одноголосної (монодичної) музики є григоріанський спів, знаменний розспів. 2) У Древній Греції – спів одного співака, сольний або з акомпанементом. У монодії з акомпанементом інструмент дублював вокальну партію. 3) Вид сольного співу, що виник в Італії XVI ст. як наслідування древньогрецького мистецтва. Цей стиль, названий речитативним, отримав своє вираження в операх і сольних мадригалах.

МОНООПЕРА (від *грец.* monos – один та *італ.* opera) – опера для одного виконавця.

МОТЕТ (*фр.* motet, від mot – слово) – жанр вокальної багатоголосної музики, що зародився у Франції в XII ст. До XVI ст. залишався найважливішим

жанром духовної і світської музики в Західній Європі. Спочатку мотет об'єднував декілька самостійних мелодій із різними текстами, де нижній голос (тенор) виконував свою партію на латинській мові, а другий голос, що знаходиться над тенором (так зв. *motetus*), і додаткові голоси (*duplum* і *triplum*) виконувалися розмовною французькою мовою. Зміст французьких текстів був побутовим, іноді любовного або жартівливого характеру. Кожен голос мотету узгоджувався лише із сусіднім за висотою, тому в звучанні цілого нерідко зустрічалися дисонансні поєднання. Існували мотети для хору а капела і для хору з інструментальним супроводом. Мотет XV–XVI ст. – це розвинений, складний, урочистий за характером багаточастинний поліфонічний хоровий твір із добре узгодженими в ритмічному і гармонічному відношенні голосами. У XVII ст. розвиток мотету відіграв роль у створенні духовної кантати.

МУЗИКА (*грец.* *musike*, від *musa*: музи – легендарні богині, що покровительствують науці та мистецтвам) – вид мистецтва, у якому ідейно-емоційний зміст втілюється за допомогою звукових художніх образів.

МУЗИКАНТ – особа, яка професійно володіє певним музичним фахом (композитор, диригент, співак, інструменталіст).

МУЗИЧНА ДРАМА – 1) Одна з перших назв опери, що вживалась в XVI ст. 2) Назва музично-сценічного твору, побудованого на принципах драматичного театру. 3) Опера драматичного змісту з наскрізною драматичною дією.

МУЗИЧНА ДРАМАТУРГІЯ – втілення в музиці драматичної дії. Музична драматургія визначає побудову, форми та засоби виразності музично-драматичного твору (опери, оперети, балету, ораторії тощо).

МУЗИЧНА КОМЕДІЯ – назва музично-сценічних творів комедійного плану (оперета, комічна опера, зінгшпіль, мюзикл тощо).

МУЗИЧНИЙ СЛУХ – здатність людини сприймати музику. Музичний слух характеризується широким діапазоном сприйняття висоти звуків – від 16 до 20000 герц. Чіткіше за все сприймається висота звуків у зоні від 500 до 3000–4000 герц, де знаходяться усі форманти голосних мови і співочі форманти. Музичний слух розвивається в тісному взаємозв'язку з голосом як природним інструментом вираження музичних вражень. У більшості людей мелодія, уявлена внутрішнім

слухом, знаходить вираження в співі; у цьому випадку говорять про активний слух. Проте зустрічаються люди, що мають розвинений музичний слух, але не навчилися керувати своїм голосовим апаратом і не можуть точно відтворити почуту мелодію; таке явище називається пасивним слухом. У музично обдарованих людей зв'язок між слухом і голосовим апаратом зазвичай настільки міцний, що внутрішнє чуття мелодії обов'язково викликає рухову реакцію голосового апарату. Вокалісти сприймають музику не тільки слухом, але і м'язами голосового апарату. Для оцінки висоти звука співак (якщо він не володіє абсолютним слухом), як правило, обов'язково відтворить його голосом, тобто введе в роботу голосові складки, “випробує” звук м'язами. М'язове відчуття звука разом з іншими відчуттями, що супроводжують спів (вібраційними, відчуттями підкладкового тиску, “стовпа” повітря), утворюють специфічне складне сприйняття звука, що має назву вокального слуху. Вокальний слух необхідний педагогу-вокалісту для того, щоб оцінити правильність роботи голосового апарату учня не тільки по слуху, але і за своїми м'язовими і дихальними відчуттями. Вокальний слух потрібний співаку для контролю за голосоутворенням (див. Автофонія).

МУТАЦІЯ (від *лат.* mutatio – зміна) – перехід дитячого голосу в голос дорослого. Вікові межі мутації, пов'язані з національною приналежністю і кліматом, – від 10 до 17 років (для народів Середньої Європи вона частіше усього настає в 14–16 років). У дівчаток ця зміна відбувається плавно і часом проходить зовсім непомітно, що пов'язано з поступовим і рівномірним ростом гортані, що не змінює своєї природної конфігурації. У хлопчиків у результаті значної зміни конфігурації гортані голосові складки подовжуються до 2–2,5 см проти 1,5 см (у середньому) у жінок. Тривалість процесу перебудови гортані в хлопчиків займає, як і в дівчинок, 1,5–2 роки, поширюючись на весь вік статевого дозрівання. Проте “ламка” голосу хлопчиків, його охриплість, нестійкість фонації можуть проявитися різко протягом декількох тижнів. Це пояснюється тим, що звична стара фальцетно-мікстова функція гортані приходить у протиріччя з новою структурою, для якої є природним грудний тип вібрацій. У цей період відбувається становлення нових “стосунків” між гортанню, порожнинами

надставної трубки і диханням (див. Голосовий апарат), голосові складки бувають почервонілими, відзначається надмірна кількість слизу, швидка стомлюваність. Нова гортань та інші анатомічні й фізіологічні особливості дорослого чоловічого організму можуть виявитися менш сприятливими для утворення гарного співочого звуку. Для збереження вдалої для співу конструкції гортані хлопчика в XVII–XVIII ст. була широко поширена кастрація. До недавнього часу існувала думка, що під час мутації хлопчики не повинні співати. Проте практика багатьох хормейстерів показує, що заняття співом у цей період із використанням обмеженого діапазону і помірної динаміки сприяють розвитку голосу.

МЮЗИКЛ (*англ.* musical, від musical comedy – музична комедія) – музично-сценічний жанр, що поєднує у собі музичне, драматичне, хореографічне, оперне мистецтва. Для мюзиклу характерні гостра драматична колізія, велика динамічність дії, розмаїтість музичних пісенних форм. Мюзикл виник наприкінці XIX ст. у США. Його витоки ведуть до оперети і театральних розважальних дійств – ревію, шоу, мюзик-холу. Запозичивши багато чого від цих жанрів, мюзикл виробив свою мову, свою структуру. Остаточо сформувавшись як самостійний жанр у 1920 – початку 1930-х рр., мюзикл розвивався у бік розширення тематики, ускладнення музичної драматургії і мови. Наприкінці 1960-х рр. мюзикл витісняється рок-оперою.

МЮЗИК-ХОЛ (*англ.* music-hall – концертний зал) – вид естрадного мистецтва, основу якого складають тематичні естрадні огляди-ревію, театралізовані концертні програми.

М'ЯЗОВІ ПРИЙОМИ – спосіб прямого свідомого впливу на роботу окремих частин голосового апарату. У вокальній педагогіці широко поширені прийоми, пов'язані з впливом на дихання (напр., вимога зробити вдих того або іншого типу), гортань (напр., спів на пониженій гортані), артикуляційний апарат (спів на позіханні, на посмішці, із викладеним язиком й ін.). М'язовими прийомами слід користуватися з великою обережністю, тому що вони порушують цілісну координацію м'язів, характерну для голосоутворення. Єдиних, що підходять для всіх співаків, прийомів не встановлено. Застосування їх потребує

ясного розуміння фізіології голосоутворення при невідступному контролі за якістю звучання голосу.

М'ЯКЕ ПІДНЕБІННЯ – див. Ротоглотковий канал.

Н

НАРОДНА МАНЕРА СПІВУ характеризується різким поділом регістрів, більшою відкритістю звука (див. Відкритий звук).

НАРОДНА ПІСНЯ – невеликий, як правило, куплетний, музично-поетичний твір. Народним пісням властиве необмежене багатство жанрів (епічні, ліричні, трудові, побутові, сатиричні, обрядові, історичні, революційні та ін.) і складу виконавців (від сольних – до масових з розвиненими формами поліфонії), мелодичних стилів, ритмів тощо. Народна пісня – підсумок художньої творчості багатьох поколінь, її основний вид.

НАРОДНИЙ ХОР – хоровий колектив, який виконує народні пісні (або спеціально створені для такого колективу твори), дотримуючись притаманних їм особливостей (фактура, голосоведення, звукоутворення тощо).

НАСПІВ – мелодія, призначена для вокального (рідше інструментального) виконання; як правило, цей термін застосовують до мелодій народних пісень.

НЕПОВНИЙ ХОР – мішаний хор без однієї або двох (різнорідних) партій.

НИЖНИЙ ГОЛОС – найнижчий голос музики багатоголосного складу, інакше – бас.

НИЗЬКА СПІВОЧА ФОРМАНТА – група обертонів (300–600 гц), що надає звучанню голосу “м’якість” і “масивність”.

НОНЕТ (від *лат.* *nonus* – дев’ятий) – 1) Ансамбль, який складається з дев’яťох виконавців. 2) Твір для дев’яти виконавців з окремою партією у кожного.

НОСОВА І ПРИДАТКОВІ ПОРОЖНИНИ розташовані в кістках лицьової частини черепа. Носові ходи щілиновидної форми покриті слизовою оболонкою і служать для зволоження, обеспилування і зігрівання повітря під час вдиху. У

співі вдиху через ніс завжди надається перевага, якщо це дозволяє музична фраза, темп твору і т.п. Ряд невеличких додаткових порожнин, із котрих самі великі – гайморові й лобові, також наповнені повітрям. Під час співу при наявності в тембрі голосу високих обертонів (і зокрема, високої співочої форманти) ці порожнини резонують, викликаючи відчуття сильного дивгтіння в області обличчя (див. Маска) і тімені, що називають головним резонуванням.

НОСОВИЙ ПРИЗВУК – виникає в тембрі голосу при опусканні м'якого піднебіння, коли частина звукових хвиль безпосередньо потрапляє в носову порожнину. Часто спостерігається в тенорів при співі верхніх нот. Носовий призвук (гугнявість) є дефектом і виправляється вправами, пов'язаними з підняттям м'якого піднебіння прийомом позіхання, звільненням від зайвого напруження заднього відділу рота і глотки.

О

ОБЕРТОНИ (нім. Obertone, від ober – високий і Tone – звуки) – призвуки, розміщені вище основного тону, за яким визначається висота звука. Джерело звука (струна, стовп повітря, голосові складки) коливається не тільки усією своєю довжиною і масою, але й окремими частинами. Коливання джерела звука в цілому породжує частоту, яка визначає висоту звука, – основний тон. У результаті часткових коливань виникають обертони, що впливають на забарвлення звучання (див. Тембр). У голосовому апараті, як і в духових інструментах, утворення кінцевого тембру залежить від резонаторів. У співаків той або інший набір обертонів, що виникають у голосовій щілині, залежить від щільності змикання голосових складок, ступеня їх натягу, включення у вібрацію тієї або іншої частини м'язової маси. При щільному змиканні голосових складок, характерному для звучання в грудному регістрі, виникає багатий набір обертонів (до 30-ти), що створює умови виникнення резонансу в головному і грудному резонаторах. При нещільному змиканні в грудному регістрі (недозмикання, придох) зменшується число високочастотних обертонів, звук утрачає яскравість, дзвінкість. При

фальцеті, коли коливаються лише краї складок і між ними залишається щілина, набір обертонів вихідного звука вкрай обмежений (2-3 обертони).

ОБІДНЯ, ЛІТУРГІЯ – багатоголосний циклічний хоровий твір на текст богослужіння, що відбувається у першій половині дня, перед обідом. Включає ряд (головних 12) піснеспівів (Херувимська, Вірую, Милість миру, Отче наш та ін.).

ОДА (від *грец.* ode – пісня) – лірична хорова або сольна пісня урочистого характеру в Древній Греції. З XVII–XVIII ст. у західноєвропейській музиці одою називався споріднений кантаті хоровий або вокально-інструментальний твір, створений на честь якоїсь святкової події, знатної особи. Пізніше цю назву стали використовувати для творів урочистого, гімнічного характеру, різноманітних за формою і складом виконавців.

ОДНОГОЛОССЯ – музичний виклад, що обмежений однією мелодичною лінією. Одноголосся історично є найбільш ранньою формою музичного мистецтва.

ОДНОРІДНИЙ ХОР – хор, до складу якого входять тільки однорідні голоси (дитячі, чоловічі або жіночі) на відміну від змішаного хору.

ОКРУГЛЕННЯ ГОЛОСНИХ – більш округле, “затемнене” звучання голосних при академічній манері співу (див. Спів). Голосний *a* звучить з елементом *o*; *e* – з елементом *e*; *i* – з елементом *u*.

ОКТЕТ (від *лат.* okto – вісім) – 1) Ансамбль, який складається з восьми виконавців. 2) Твір для восьми виконавців з окремою партією у кожного.

ОПЕРА (*італ.* opera – праця, робота, твір) – вид театрального мистецтва, у якому сценічна дія поєднується з музикою – вокальною (солісти, хор) та інструментальною (оркестр), балетом і пантомімою (досить часто), а також з образотворчим мистецтвом (грим, костюми, декорації). В основі опери лежить віршоване або прозаїчне лібрето, що пишеться драматургом-лібретистом або самим композитором. У структуру опери входять такі елементи: інструментальні вступи (увертюра, антракти), сольні епізоди (арії, речитативи й ін.), ансамблі (дуети, терцети, квартети тощо), хори. Ряд замкнених або наскрізних сольних і ансамблевих номерів, об’єднаних єдиною драматургічною дією, утворюють сцени, які, у свою чергу, створюють акти, або дії опери. Число дій у класичних

операх коливається від 1 до 5. Перші опери з'явилися на рубежі XVI–XVII ст. у Флоренції (Італія). Назва перших опер – *dramma per musica* (драма за допомогою музики) розкриває сутність цього жанру. До середини XVIII ст. формуються національні оперні школи в Італії, Франції, Англії, Німеччині, у яких відбувається народження і становлення різновидів оперного жанру (опера-серія, опера-буффа, зінгшпіль, баладна опера, опера комік, лірична трагедія й ін.). У процесі розвитку опера зазнала значної еволюції, з'явилися нові жанрові різновиди – велика опера, лірична опера. Посилення драматичного начала в опері призвело до виникнення музичної драми. У XX ст. процес взаємодії і взаємопроникнення оперних жанрів призводить до появи творів змішаного типу, з'являються опери-ораторії, сценічні кантати, оперні мініатюри та ін.

ОПЕРА-БАЛЕТ (*фр.* *opéra-ballet*) – різновид опери, що склалася на рубежі XVII–XVIII ст. у Франції. Опера-балет складається з чергування танцювальних сцен з аріями, речитативами, ансамблями тощо. На першому плані не розвиток сюжету, а мальовничість, декоративність.

ОПЕРА-БУФФА (*італ.* *opéra buffa*) – італійський різновид комічної опери, що зародилася в 30-ті рр. XVIII ст. Виникла з комічних інтермедій, які виконувалися між актами опери-серія. Для опери-буффа характерні побутовий сюжет, невелика кількість дійових осіб, стрімкий розвиток дії, буфонада, яскравість мелодики, близької до народної пісенності. Опера-буффа вивела на сцену персонажі з народу (слуг, торговців, солдат) – у протигагу героям опери-серія (богам, німфам, полководцям).

ОПЕРА КОМІК (*фр.* *opéra comique*) – французький різновид комічної опери, що склався в середині XVIII ст. Виникла в паризьких ярмаркових театрах як пародія на велику придворну оперу. Спочатку являла собою гостросатиричний спектакль зі вставними музичними номерами – водевілями, арієтами на злободенні теми. З часом роль музики зростала, і до середини XVIII ст. комічна опера сформувалася як музично-театральний жанр. На відміну від опери-буффа, речитативи в ній були замінені розмовними діалогами, тематика стала більш різноманітною (від побутової до казкової й екзотичної). У XIX ст. комічні опери набули рис романтизму.

ОПЕРА-СЕМІСЕРІА (*итал.* *opera semiseria* – напівсерйозна опера) – різновид опери, проміжна між оперою-серіа й оперою-буффа. Термін відноситься до опер XVIII – початку XIX ст., хоча проникнення комічних елементів у серйозну оперу і навпаки зустрічалося і раніше.

ОПЕРА-СЕРІА (*итал.* *opera-seria* – серйозна опера) – жанр італійської опери на героїко-міфологічний або легендарно-історичний сюжет, що виник наприкінці XVII ст. В музиці опери-серія головне місце займав віртуозний спів солістів. Панування співаків-віртуозів на оперній сцені (див. Бельканто) призвело до кризи опери-серія, яку до середини XVIII ст. стали називати “концертом у костюмах”. Це призвело до прагнення композиторів поглибити промовистість співу, посилити роль оркестру. Поступово назва “опера-серія” втратила свій початковий зміст і вийшла з ужитку.

ОПЕРЕТА (*итал.* *opereetta* – маленька опера) – музично-сценічний твір комедійного змісту, у якому музично-вокальні і танцювальні номери чергуються з розмовними епізодами. Як самостійний жанр оперета склалася у Франції в середині XIX ст. Перші оперети відрізнялися сатиричною спрямованістю, злободенністю, почуттям гумору; згодом у французькій опереті посилювалися ліричні риси, стали використовуватися лірико-романтичні сюжети. Розвиток американської оперети в 20-х рр. XX ст. призвів до виникнення мюзиклу.

ОПЕРНИЙ СПІВ – виконання оперних партій. Оперний спів вимагає від співака широкої динамічної палітри голосу, емоційності виконання, уміння створювати живі реалістичні образи, чіткої дикції. Голос оперного співака сильний, темброво насичений, із великим діапазоном, здатний витримувати теситуру оперних партій, пробиватися через щільне звучання оркестру, наповняти великі приміщення. Вимоги до співацького оперного голосу історично змінювалися. Так, в епоху бельканто в співі особливо цінувалися гнучкість, техніка рухливості, бездоганна кантилена, використовувалися натуральні регістри, сила голосу не мала першорядного значення. З середини XIX ст., у зв'язку з драматизацією партій, збільшенням складу оркестру і розмірів театральних приміщень, стали необхідними сильні об'ємні голоси з повноцінно звучними верхніми нотами. У вокальних партіях сучасних опер

використовуються речитативний принцип побудови мелодії, великі інтервальні стрибки, різкі зміни динаміки і темпу, часто незручна теситура, крайні звуки діапазону. Усе це робить необхідним звернути особливу увагу на техніку співу, розвиток і удосконалення слуху. Для оперного співака важливо чітко дотримуватися свого типу і характеру голосу, правильно розраховувати рівень технічної оснащеності при входженні в репертуар.

ОПОРА СПІВАЦЬКА – термін, уживаний у вокальному мистецтві для характеристики стійкого, правильно оформленого співочого звука (“обперте звучання”) і манери голосоутворення (“спів на опорі”). Український педагог М.В.Микиша ввів у практику терміни “опора дихання”, “опора звука”, “опора мовлення”, які відбивають локальні відчуття співака в процесі фонації. При обпертому звучанні голос володіє всіма необхідними вокальними якостями: дзвінкістю, округлістю, стійким вібрато і свободою виконання різноманітних видів вокальної техніки. Суб’єктивне відчуття опори в різних співаків може бути різне. Одні відчувають її як певну ступінь напруги дихальних м’язів; інші – як стовп повітря, що упирається в піднебіння або зуби; треті – як відчуття гальмування повітря на рівні гортані (звідси вираз “опора дихання”, “опора звука”, “опора звука на дихання” тощо). Почуття опори не є вродженим, воно розвивається в процесі освоєння вокальної техніки. Вироблення “співу на опорі” – необхідний елемент виховання хору, що сприяє єдності звучання і чистоті інтонування.

ОРАТОРІЯ (*итал.* orator – оратор) – монументальний музичний твір для хору, співаків-солістів і оркестру, призначений, як правило, для концертного виконання. Ораторія виникла на рубежі XVI-XVII ст. майже одночасно з оперою і кантатою і має з ними загальні риси. Ораторія відрізняється від кантати більшим розміром та розгорнутим сюжетом, а від опери – переважанням оповідального елемента над безпосереднім драматичним розвитком, а також відсутністю сценічної дії та художнього оформлення. Спочатку ораторії створювалися в основному на біблійні і євангельські тексти і призначалися для виконання в храмі під час церковних свят (один із різновидів – так звані “страсті”). Поступово ораторія набувала все більш світського характеру і перейшла на концертну

естраду. У ХІХ ст. створюється жанр опери-ораторії, що може виконуватися як на концертній естраді, так і в театрі.

ОРФОЕПІЯ (від *грец.* orthos – правильний, epos – мова) – сукупність правил вимови, що сформувались історично і закріпились в практиці усного загальнонародного мовного спілкування. В українській мові (як і в ряді інших) вимова слів відрізняється від їх написання. У співі, де кожен голосний звук повинен бути протяжний і мати крім необхідного забарвлення голосного специфічно співочий тембр, мовна орфоепія не може бути повністю дотримана (див. Голосні в співі). Вокальна практика виробила свої співочі орфоепічні норми вимови. Прагнення до природного поєднання в співі мовного і вокального начал є для співака завданням першорядної важливості.

П

ПАРОДІЯ (*грец.* parodia – проти пісні) – 1) Підтекстовка нового тексту (нерідко сатиричного за замислом) до існуючої мелодії. 2) Комічне наслідування будь-якому музичному стилю, жанру, музичному твору, манері виконання тощо.

ПАРТЕСНИЙ СПІВ (від *лат.* partes – голоси) – стиль багатоголосної хорової музики, що поширився в Україні з середини ХVІІ ст. замість одноголосого знаменного співу. Після введення партесного співу крюкова система нотопису була замінена сучасною нотацією, а замість гласів закріпилася мажоро-мінорна система. У партесному співі хор ділився на партії (дисканти, альти, тенори, басы), що у свою чергу ділилися на голоси. Твори партесного стилю найчастіше являли собою обробку мелодій знаменного співу. Головна мелодія містилася в тенорі, бас служив основою гармонії, верхні голоси доповнювали її. Створювалися і вільні композиції без використання мелодій розспівів. Тексти бралися в основному з церковної служби. Розвиненому партесному співу властиві урочистість, монументальність, поділ хору на 4, 8, 12 і більше голосів, поєднання гармонічної фактури звучання з широким розвитком

мелодико-поліфонічного начала. У 1-й пол. XVIII ст. на основі партесного співу розвинувся жанр духовного партесного концерту.

ПАРТИТУРА (*итал.* partitura, від *лат.* partio – поділяю, розподіляю) – нотний запис твору хорової, ансамблевої або оркестрової музики, у якому зведені воедино всі партії окремих інструментів або голосів. Партії у визначеному порядку розташовуються одна під іншою, кожна на своєму нотоносії. У хоровій партитурі голоси розміщені зверху вниз від високих до низьких. У оркестровій партитурі партії розташовані по групах; якщо у творі беруть участь соліст або хор, то їхні партії розташовуються над партією струнних інструментів.

ПАРТІЯ (від *лат.* pars – частина, partio – поділяю) – 1) У багатоголосному творі вокальної, вокально-інструментальної, інструментальної музики одна з його складових частин, призначена для виконання окремим голосом (групою однорідних голосів) або на окремому інструменті (групою інструментів), наприклад, партія сопрано в хоровому творі, партія 1-ї скрипки в струнному квартеті тощо. У оперній музиці партії солістів називаються не тільки за типом голосу, але і за іменем героя опери (напр., партія Аїди, партія Бориса Годунова). 2) Група однорідних голосів у хорі, що виконує в унісон свою мелодію. 3) Ноти окремої партії багатоголосного твору.

ПАСАЖ (*фр.* passage – перехід) – послідовність звуків у швидкому русі, що часто зустрічається у віртуозній музиці. Розрізняють пасажі гамоподібні, акордові (засновані на арпеджіо) і змішані.

ПАСТІЧЧО (*итал.* pasticcio, букв. – паштет, суміш) – опера, складена з фрагментів опер декількох композиторів. У пастіччо об'єднувалися найбільш популярні в слухачів арії, дуети й інші оперні номери, що виконувалися з новим текстом відповідно до знову створеного лібрето. Пастіччо були поширені в XVIII–XIX ст. Іноді пастіччо називають і такі твори, над створенням яких працюють одразу декілька композиторів, причому не тільки в оперному, але й в інших жанрах музичного мистецтва.

ПАСТОРАЛЬ (*фр.* pastorale, від *лат.* pastoralis – пастушачий) – 1) Опера, пантоміма або балет (і окремі сцени з них), написані на сюжет з ідеалізованого сільського життя. Пастораль користувалася популярністю в XVII–XVIII ст. в

Італії та Франції. Діючими особами таких творів були пастухи, герої античної міфології. 2) Вокальний або інструментальний твір, присвячений картинах природи і сільського життя.

ПЕРЕКЛАДЕННЯ – обробка музичного твору для виконання іншими голосами або інструментами; інакше – аранжировка.

ПЕРЕХІДНІ ЗВУКИ – звуки, які лежать на межі натуральних регістрів голосу. Вони можуть бути виконані як одним, так і іншим регістровим механізмом голосових складок. Кожен тип голосу має свої характерні, більш-менш постійні, перехідні звуки. У чоловічому голосі, що має два натуральних регістри, розрізняють такі перехідні звуки: у тенорів e^1-fis^1 (рідко g^1); у баритонів – d^1-es^1 ; у басів вони варіюються від $a-b$ до c^1-cis^1 . У жіночому голосі з його трьохрегістровою побудовою є два переходи – з грудного регістра в центр (медіум) і з центрального в головний. У сопрано це відповідно e^1-fis^1 і e^2-fis^2 ; у меццо-сопрано і контральто $c^1-cis^1-d^1$ і $c^2-cis^2-d^2$. У академічному співі розвиток змішаного регістра (див. Мікст) дає можливість зробити перехідні звуки непомітними. Наявність у професійному голосі відчутного переходу – показник його недосконалості.

ПІДГОЛОСОК – мелодичний варіант основного наспіву в українському (російському, білоруському) пісенному багатоголоссі. Від цього терміна пішла назва “підголоскова поліфонія”. Підголосок підтримує основну мелодію, часто зливаючись із нею в унісон, або прикрашає її, орнаментує, іноді утворює самостійні поспівки. Обов’язковим є унісонне завершення наспіву. Підголоски, які імпровізують народні співаки, утворюють поліфонічну фактуру народного хору.

ПІДТЕКСТОВКА – створення тексту для готової мелодії.

ПІСНЯ – найбільше поширений жанр вокальної музики, що поєднує музичний образ із поетичним. Розрізняють пісню народну і професійну, створену композитором разом із поетом. Пісні прийнято класифікувати за жанрами (обрядові, побутові, ліричні, революційні), за сферою побутування (міські, селянські, солдатські, дитячі), за складом (одноголосні і багатоголосні), за формою виконання (сольні, хорові, ансамблеві, із супроводом, а капела) тощо.

Термін “пісня” у Німеччині (Lied), Англії (song), Франції (chanson) застосовується і до романсу. Мелодія і текст у пісні подібні за структурою, складаються з рівних побудов (строф і куплетів). Пісні Древньої Греції – прості одноголосні мелодії (дифірамб, епіталама). У творчості трубадурів, труверів склалися численні пісенні форми: рондо, серенада, канцона й ін. У XVI–XVII ст. одержали розвиток багатоголосні жанри: віллanelла, фроттола, канцонета. У 2-й пол. XVIII ст. пісенні форми займають значне місце в західноєвропейській опері.

ПОДВІЙНИЙ ХОР – хор, що поділений на дві частини (фактично два хори). Кожна частина має всі партії самостійного хору (сопрано, альти, тенори, баси). Поєднання двох частин хору складає багатоголосний (восьми– і більше) ансамбль.

ПОЕМА (*грец.* роіета – твір) – 1) Вокальний або вокально-симфонічний твір. 2) Великий симфонічний твір для оркестру (або соло з оркестром) з програмним змістом. 3) Невелика лірична п’єса вільної побудови для музичного інструмента.

ПОЗИЦІЯ ЗВУКА – термін, що вживається у вокальній педагогіці для вираження впливу тембру на сприйняття висоти звука. Розрізняють високу і низьку позиції. Наявність у тембрі достатньої кількості високочастотних обертонів робить звук більш яскравим, дзвінким, світлим, тобто високим за позицією. При недостатності високочастотних обертонів він при тій же абсолютній висоті сприймається як більш глухий, низький. Звичайно співак не чує цих відхилень, а скоріше відчуває їх по неточності роботи голосового апарата. Позиційну нечистість можна виправити, звернувши увагу на точність і правильність техніки голосоутворення.

ПОЗІХАННЯ У СПІВІ – один із поширених м’язових прийомів, що сприяє правильному положенню гортані під час співу. Завдяки відчуттю позіхання м’яке піднебіння активізується і піднімається вгору, гортань опускається, задній відділ рота звільняється від скутості, зайвої напруги. Високі голоси, особливо жіночі (колоратурні і лірико-колоратурні сопрано), частіше використовують “напівпозіхання”.

ПОЛІФОНІЯ (від *грец.* polyphone – багатоголосся) – вид багатоголосся, заснований на одночасному поєднанні і русі двох і більше мелодичних голосів.

Поліфонія може бути: 1) імітаційною; 2) підголосковою (див. Підголосок); 3) контрастною, що ґрунтується на сполученні різноманітних мелодій. Імітаційна і підголоскова поліфонія часто використовуються в хорових творах.

ПОЛЬОТНІСТЬ – здатність правильно поставленого співацького голосу розповсюджуватись на великі відстані, виділятися на фоні оркестру. Польотність голосу не залежить від його сили і обумовлюється наявністю у тембрі голосу високої співочої форманти. Польотний голос навіть на *pianissimo* завжди достатньо звучний, непольотний голос, незважаючи на видимі зусилля співака, у залі чутний погано. Тому у вокальній педагогіці особлива увага приділяється правильному тембровому оформленню звука, а не тільки розвитку його сили.

ПОРТАМЕНТО (від *итал.* portare la voce – переносити голос) – в сольному співі і грі на смичкових інструментах ковзаючий перехід від одного звука мелодії до іншого. Є одним із засобів виразності. На відміну від глісандо, яке вказується композитором в нотному тексті, виконання портаменто дається на власний розсуд виконавця. Зловживання цим прийомом, що веде до манірності виконання, так само як і довільне портаменто (так зв. “під’їзди” до звука), неприпустимі.

ПОСПІВКА – мелодичний зворот, інтонація. Термін застосовується головним чином по відношенню до народних пісень.

ПОСТАНОВКА ГОЛОСУ – 1) Система індивідуальних вокальних занять, спрямованих на оволодіння стійкою вокальною технікою, тобто здатністю свідомо і впевнено керувати процесом фонації в залежності від вокально-технічних і художніх вимог музичного твору. Голос може бути поставлений для сценічної роботи, ораторської мови, для співу в тому або іншому жанрі вокального мистецтва. Поставлений голос має підвищену витривалість, гарний тембр, стійкість, велику силу і діапазон. Методика постановки голосу спирається на загальні принципи використання дихання, артикуляційного апарата, резонаторів. 2) Навчальний курс в музично-педагогічних та музичних навчальних закладах.

ПРЕМ’ЄР (*фр.* premier – перший) – співак, що виконує головні (перші) партії в опері або опереті.

ПРИГОЛОСНІ В СПІВІ – звуки, що грають вирішальну роль у сприйнятті тексту. Розбірливість слова в співі пов’язана з їх чіткою і швидкою вимовою (див. Дикція). Вплив приголосних на голосоутворення широко використовується у вокальній педагогіці (див. Фонетичний метод, Закритий звук).

ПРИКРИТТЯ ЗВУКА – вокальний прийом, який застосовується співаками-чоловіками при формуванні верхньої ділянки діапазону голосу вище перехідних звуків. Сутність прийому прикриття в тому, що, використовуючи голосні у і о, співак знімає зайву напругу з голосових складок, полегшуючи їхній перехід на змішане голосоутворення. Таким чином, з’являється можливість співати верхній відрізок діапазону голосом, повноцінно забарвленим головним і грудним резонуванням (див. Мікст). Прикрите голосоутворення виникло в 2-й чверті ХІХ ст. як практичне пристосування голосового апарата до нових вимог вокальних партій опер (розширення діапазону партій, перенос кульмінацій у верхній регістр, підвищена щільність звучання оркестру). У широку практику введено французьким тенором Ж.Дюпре у формі *voix mixte sombre* – змішаного “притемненого” голосу. Основні правила освоєння прикриття: пом’якшення звукоутворення в центрі діапазону, округлення голосу перед перехідними нотами, помірна сила звука і плавна подача подиху. При неправильному використанні прийому прикриття звук може стати “перекритим”, глухим. Міра прикриття, що найбільше підходить конкретному співаку, виробляється в процесі постановки голосу.

ПРИМАДОННА (*итал.* *primadonna*, букв. – перша дама) – співачка, що виконує головні (перші) партії в опері або опереті.

ПРИСПІВ – друга частина куплетної пісні. На відміну від заспіву, текст якого в кожному куплеті змінюється, приспів виконується на незмінний текст.

ПРИЧИТАННЯ – жанр народної музично-поетичної творчості; називаються також плачами, голосіннями і т.п. Причитання діляться на обрядові (весільні, похоронні) і необрядові (пов’язані з рекрутською повинністю і різноманітними трагічними подіями в житті селян). Мелодії причитань мають риси декламаційності, діапазон їх невеликий, не більше кварта, темп і ритм вільний.

Під час виконання мелодичні поспівки чергуються зі стогонами, риданнями, вигуками, схлипуваннями.

ПРОБА ГОЛОСУ – перевірка голосових даних із метою визначення типу голосу, діапазону, сили звуку. Пробу голосів проводять педагоги-вокалісти, а також хормейстри при зарахуванні співаків у хор.

ПРОГРАМА (*грец.* programma – об’ява) – 1) Послідовність номерів концерту, естрадної вистави, радіо– або телевізійної передачі. 2) Літературний виклад змісту музичного твору. 3) Сюжет програмного музичного твору.

ПРОТЕСТАНТСЬКИЙ ХОРАЛ – спів протестантського богослужіння німецькою мовою, встановлений діячами Реформації XVI ст. як протиставлення григоріанському хоралу.

ПРЯМИЙ ГОЛОС – голос, позбавлений вібрато.

ПСАЛМИ (від *грец.* psalmos – хвалебна пісня) – біблейські поетичні гімни, за переказами створені царем Давидом. Псалми стали складовою частиною християнського богослужіння. Раніше псалми були одноголосними, співали їх унісон по черзі два хори або соліст і хор (див. Антифон). З XV ст. псалми стали багатоголосними, для підтримки голосів залучалися інструменти. Кращі зразки псалмів поширились в народному побуті.

ПСАЛМОДІЯ – спосіб виконання псалмів у формі мелодичної декламації. Являла собою мірний, монотонний спів, що не припускає вираження емоцій, іноді з тривалою речитацією на одному звуці. Ритміка псалмодії визначається граматичними і логічними акцентами тексту.

ПСАЛЬМА – побутова триголосна пісня в Україні, Росії і Білорусії в XVII–XVIII ст. Призначалася для домашнього співу, на відміну від церковних псалмів. Текстами псалм служили в основному псалми Давида. За складом музичного викладу псалма близька до канту.

Р

РАПСОД (від *грец.* *rapto* – складаю й *ode* – пісня) – давньогрецький мандрівний співак. Рапсоди виконували епічні поеми, супроводжуючи свій спів грою на струнних інструментах – лірі, кіфарі.

РАПСОДІЯ (*грец.* *rhapsodia* – назва пісень, легенд або віршів, що виконувались мандрівними співцями-рапсодами у стародавній Греції) – 1) Віртуозний музичний твір; фантазія на народні теми. 2) Епічна п'єса, подібна до балади.

РЕВЮ (*фр.* *revue* – огляд) – вистава, що складається з невеликих сценок, вокально-інструментальних, танцювальних та циркових номерів.

РЕГЕНТ (від *лат.* *regentis* – правлячий) – керівник церковного хору. Назва виникла в XVII ст. у зв'язку з уведенням партесного співу. Регентами називали досвідчених півчих, яким доручали керування хорами, а також випускників регентських класів при капелі.

РЕГІСТР (від *лат.* *registrum* – список, перелік) – ряд звуків голосу, що видобуваються одним і тим самим способом і однорідних за тембром. В залежності від переважаючого використання грудного або головного резонаторів розрізняють грудний, головний і змішаний реєстри. Регістрова будова голосу різна в чоловіків і жінок і залежить від особливостей будови чоловічої і жіночої гортані. У чоловічому непоставленому голосі розрізняють два натуральних реєстри – грудний і головний (фальцет). Аж до 2-ї чверті XIX ст. співаки-чоловіки користувалися в співі натуральними грудним і фальцетним реєстрами, згладжуючи між ними перехід. Пізніше вони стали використовувати прийом прикриття, який дав їм можливість знайти мікстовий реєстр і набути повноцінного звучання на всьому двохоктавному діапазоні. Під мікстом, або змішаним реєстром, розуміється реєстр голосу, в якому чітко виявляється як грудне, так і головне резонування. У жіночому голосі присутні три реєстри – грудний, середній (центр, медіум) і головний. Як правило, при переході до верхньої частини діапазону в жінок чистий фальцет не утворюється і робота складок залишається змішаною. Народна манера співу характеризується поширенням роботи грудного механізму (грудного резонування) на центральну ділянку діапазону. Академічна манера співу потребує рівності двохоктавного

діапазону зі зберіганням у звуці як головного, так і грудного резонування (див. Рівність голосу). У різних типах голосів грудне і головне резонування представлене неоднаково. Низькі, драматичні голоси більш повно використовують грудне резонування, а легкі і високі – головне. Природні межі регістрів і місцезнаходження перехідних звуків відіграють роль у визначенні типу голосу.

РЕЗОНАНС (*фр.* resonance, від *лат.* resono – звучу у відповідь, відгукуюсь) – явище, при якому в тілі, що має назву резонатора, під впливом зовнішніх коливань виникають коливання тієї ж частоти.

РЕЗОНАНСНИЙ ПУНКТ, ПУНКТ МОРАНА – місце в передній частині піднебіння (біля коренів верхніх зубів), у якому при правильному звукоутворенні виникає максимальна інтенсивність внутрішніх відчуттів фонації. Цей термін наприкінці XIX ст. ввів у вокальну педагогіку О.Мишуга, який називав резонансний пункт також опорою звука. В 1928 році існування резонансного пункту підтвердив Ж.Моран.

РЕЗОНАТОРИ – у голосовому апараті – порожнини, що резонують на виникаючий у голосовій щілині звук і надають йому силу і тембр. У співаків розрізняють верхній (головний) і нижній (грудний) резонатори. Головне резонування відчувається як вібрація в голові (область маски, зубів, тім'я), що виникає внаслідок присутності в голосі високочастотних обертонів. Грудне резонування відчувається як вібрація в грудях (трахея, бронхи) у відповідь на низькі обертони голосу. Правильне звукоутворення характеризується відчуттям одночасних вібрацій у головному і грудному резонаторах. Серед порожнин, що входять до складу голосового апарата, є такі, які змінюють свій розмір, і отже, резонанс (порожнина гортані, глотка, ротова порожнина), і незмінні (носова і додаткові порожнини, трахея і бронхи), що мають постійні резонаторні властивості.

РЕКВІЄМ (*лат.*, від першого слова тексту “Requiem aeternam dona eis, Domine” – “Спочинок вічний даруй їм, Господи”) – траурна заупокійна меса, великий твір для хору, солістів і оркестру; виконується латинською мовою. Від меси реквієм відрізняється тим, що в ньому відсутні частини Gloria і Credo,

замість яких вводяться інші – *Reguem, Dies irae, Lacrimosa* й ін. Спочатку реквієм складався з григоріанських хоралів, з XV ст. – із багатоголосних обробок хоральних мелодій. У XVII–XVIII ст. реквієм стає монументальним циклічним твором для хору, солістів і оркестру. Найбільш видатні зразки цього жанру виходять за межі культової музики, виражаючи глибокий світ людських переживань, пов'язаних із скорботою за покійними.

РЕПЕРТУАР (*фр.* repertoire – перелік, список) – сукупність творів, які виконують окремі виконавці або колективи.

РЕСПОНСОРІЙ (від *лат.* responso – відповідаю) – в католицькій службі спів у формі діалогу між солістом і хором.

РЕФРЕН (*фр.* refrain – приспів) – 1) Повторення закінчення строфи в пісенних формах XII–XVI ст. (баладі, рондо, вілланеллі, фроттолі й ін.). 2) Незмінна тема інструментального або вокального твору, написаного у формі рондо.

РЕЧИТАТИВ (*итал.* recitativo, від *recitare* – декламувати) – найчастіше вокальна мелодія декламаційного характеру, без замкненої та чіткої композиційної форми; заснований на використанні інтонаційно-ритмічних можливостей природної мови. Побудова речитативу визначається структурою тексту і розподілом акцентів мови, для нього не властива тематична повторність. Речитатив виник разом із зародженням опери та близьких їй жанрів ораторії і кантати і займав у них важливе місце, чергуючись із хоровими і сольними епізодами. Наприкінці XVII ст. сформувалися два типи речитативу: речитатив *secco* (“сухий”) виконувався говіркою, у вільному ритмі, підтримувався протягненими акордами клавесина; речитатив *accompagnato* (акомпанований), із точно визначеною ритмікою і більш виразний інтонаційно, виконувався в супроводі оркестру. У операх XIX ст. мелодизований, драматично насичений речитатив вільно переходить в аріозні епізоди. Можливості речитатива-аріозо широко використовувалися у творчості композиторів поряд із розвитком декламаційного речитативу, що тонко передає узагальнені мовні інтонації. В XX ст. поряд із речитативом застосовуються близькі до нього типи мелодекламації і мовної декламації з уточненою звуковисотністю і ритмом (так зв. *Sprechgesang* –

мовний спів). Речитатив використовується й у камерній вокальній музиці (романси і пісні).

РИТУРНЕЛЬ (*фр.* ritournelle, від *итал.* ritorno – повернення) – інструментальний епізод, що служить вступом у вокальному творі (романсі, арії, пісні) і повторюваний між його розділами й у фіналі, після закінчення вокальної партії.

РІВНІСТЬ ГОЛОСУ – властивість добре поставленого співацького голосу, що полягає в єдиному тембровому звучанні голосу на всьому діапазоні і на всіх голосних. Рівний у тембровому відношенні голос має дзвінкість, польотність, округлість, об'ємне звучання. Акустично рівність голосу пояснюється умінням зберігати добре виражені високу і низьку співочі форманти на всіх голосних і на всьому діапазоні. Для досягнення цієї властивості необхідно користуватися змішаним голосоутворенням, що дозволяє зробити непомітними регістрові переходи (див. Регістри, Мікст, Прикриття).

РОЗСПІВ – співи православної церкви, об'єднані певним принципом побудови мелодії. Ознаками кожного розспіву є: тип поспівок, теситура, мелодичний склад, ритмічна побудова, а також загальний емоційний характер. Найбільш відомі розспіви: знаменний, грецький, київський, ростовський, успенський та ін.

РОЗСПІВУВАННЯ – виконання спеціальних вокально-слухових вправ перед початком занять або концертного виступу.

РОЗСПІВУВАННЯ ХОРУ – вокально-слухове настроювання хору, своєрідна вокальна гімнастика, що розігріває і настроює голосової апарати співаків хору на певних вправах. Завдання хормейстера при розспівуванні хору полягає в тому, щоб виробити єдину вокальну лінію, ансамбль, стрій, чистоту інтонації, дихання, високу позицію звука.

РОМАНС (*исп.* romance букв. – по-романськи) – 1) Камерний вокальний твір для голосу з інструментальним супроводом. У романсі, у порівнянні з піснею, текст більш пов'язаний із музикою, що відображає не тільки його загальний характер, але й окремі поетичні образи, їхній розвиток і зміну. Інструментальний супровід у романсі виступає як рівноправний учасник ансамблю, що виконує

виразну функцію. Жанрові різновиди романсу – балада, колискова, елегія, болеро й ін. Термін “романс” з’явився в Іспанії для позначення світських пісень на іспанській (романській) мові, пізніше поширився в інших країнах як назва вокального жанру. У ХІХ ст. романс стає одним із провідних музичних жанрів, що розкривають внутрішній, духовний світ людини. У пошуках нових виразних можливостей романсу композитори ХІХ–ХХ ст. звертаються до шедеврів поетичного мистецтва, приділяють особливу увагу проблемі декламаційності, об’єднують романси у вокальні цикли. 2) Назва інструментальної п’єси наспівного, мелодійного характеру.

РОНДО (*итал.* rondo, від *фр.* rond – круглий) – музична форма, побудована на чергуванні незмінної теми-рефрену і постійно обновлюваних епізодів. Найменше число розділів у рондо – п’ять (три проведення рефрену і два епізоди). У вокальній музиці форма рондо використовується в оперних аріях.

РОТОГЛОТКОВИЙ КАНАЛ – система порожнин, по яких звук, народжений у голосовій щілині, проходить до ротового отвору (глоткова і ротова порожнини). Глотка являє собою м’язовий канал, що складається із м’язів-стискувачів, які під час співу повинні бути розслабленими. М’яке піднебіння з маленьким язичком – рухливе м’язове утворення, розслаблене при диханні, завдяки чому є вільний прохід із глотки в носоглотку і далі – у ніс. Під час співу м’яке піднебіння піднімається і перекриває хід у носоглотку. Якщо перекриття неповне, голос набуває гугнявого відтінку. Рухи м’якого піднебіння підпорядковані волі, і його активне підняття у вокальній педагогіці піддається спеціальному тренуванню. Простір між м’яким піднебінням і язиком називається зівом.

РУЛАДА (від *фр.* rouler – катати назад і вперед) – швидкий віртуозний пасаж у співі, рід колоратури.

РУНИ – старовинні карело-фінські та естонські епічні пісні, які виконувались двома співаками з супроводом кантеле.

С

САЛОННА МУЗИКА – розважальна музика ХІХ– початку ХХ ст. Салонній музиці властиві сентиментальність, мелодраmatизм. Основний жанр – інструментальна або вокальна мініатюра.

СЕГІДИЛЬЯ (*исп.* seguidilla) – іспанський народний танець-пісня, який виконується у швидкому темпі. Розмір $\frac{3}{4}$ або $\frac{3}{8}$, з різноманітними ритмічними фігурами. Сегідилья супроводжується грою на кастаньєтах.

СЕКВЕНЦІЯ (*лат.* від sequentia, від sequor – слідує) – 1) Вид релігійних одноголосих піснеспівів у середньовічній музиці, які виникли з юбіляції. Спочатку секвенції були без тексту, з ІХ ст. для полегшення запам'ятовування довгих юбіляційних розспівів до них стали підставляти текст. Найбільш відомі секвенції – Dies irae, Stabat mater. 2) Повторення мелодичного або гармонічного звороту на іншій висоті, що йде безпосередньо за першим проведенням. Секвенція, що проходить в одній тональності, називається тональною, якщо ж звороти секвенції викладені в різних тональностях – модулюючою.

СЕКСТЕТ (від *лат.* sextus – шостий) – 1) Ансамбль, який складається з шести виконавців. 2) Твір для шести виконавців з окремою партією у кожного.

СЕПТЕТ (від *лат.* Septem – сім) – 1) Ансамбль, до складу якого входять сім виконавців. 2) Твір для семи виконавців з окремою партією у кожного.

СЕРЕДНІ ГОЛОСИ – всі голоси багатоголосної музики, крім верхнього (мелодії) і нижнього (баса).

СЕРЕНАДА (*фр.* serenade) – 1) Лірична вітальна пісня, поширена в Італії та Іспанії. Виконувалась увечері або вночі під вікнами коханої під акомпанемент лютні, мандоліни, гітари. Її витоки – вечірні пісні трубадурів. Згодом серенада стала жанром камерної вокальної музики, увійшла в оперу. 2) Сольна інструментальна п'єса в характері вокальної серенади. 3) Циклічний твір для ансамблю інструментів, подібно до дивертисменту.

СИЛА ЗВУКУ – величина звукової енергії. Є однією з характеристик співацького голосу. Сила звуку в співаків залежить від підкладкового повітряного тиску, тону змикання голосових складок, від розмірів ротового отвору і від ступеню поглинання звукової енергії тканинами і порожнинами ротоглоткового каналу. Не варто ототожнювати поняття сили звуку і його гучності (див. Гучність).

СИЦИЛІАНА (*итал. siciliana* – сицилійська) – вокальна або інструментальна п'єса в спокійному плавному русі, у розмірі $\frac{6}{8}$ чи $\frac{12}{8}$, із характерним пунктирним ритмом. Жанр сициліани слугував основою арій, романсів, пісень.

СКЛАД – тип музичної фактури (поліфонічний, гомофонний, акордовий, підголосковий, речитативний тощо).

СКОМОРОХ (БЛАЗЕНЬ) – мандрівний народний артист часів середньовічної Русі. Скоморох поєднував в одній особі співака, музиканта, акробата, дресирувальника. Виступи скоморохів відбувались на відкритих місцях (майданах, базарах тощо). Спів і танці скоморохи супроводжували грою на гудку, гусях, волинці. Критична, антифеодальна й антицерковна спрямованість блазенських вистав була причиною їхніх переслідувань з боку церкви і держави аж до повної заборони у XVII ст.

СЛУХ – здатність людини сприймати звук. Слух музичний – здатність сприймати звуки різної висоти, сили, тривалості, тембру, аналізувати зв'язок між звуками, запам'ятовувати та свідомо відтворювати їх. Розрізняють слух абсолютний і відносний, слух гармонічний, інтонаційний, внутрішній, тембровий. Слух вокальний – здатність уявляти, оцінювати, відтворювати і контролювати звучання голосу.

СОЛІСТ – виконавець музичного твору для одного голосу або інструмента (із супроводом або без нього), а також виконавець самотійної партії в оперному, хоровому, симфонічному творі.

СОЛО (*итал. solo* – один) – 1) Музичний твір для одного виконавця (з акомпанементом або без нього). 2) В симфонічних, хорових та інших великих

творах – самостійна партія або епізод, що виконується солістом. 3) Самостійний виступ одного виконавця.

СОЛЬМІЗАЦІЯ – 1) Система назв музичних звуків, винайдена в XI ст. Гвідо д'Ареццо (ut, re, mi, fa, sol, la, si). 2) Спів зі складовим називанням звуків: абсолютна сольмізація – спів з назвами нот (сольфеджіо); відносна – спів з називанням умовних складів. 3) Ритмічне читання назв нот без співу.

СОЛЬФЕДЖІО (*итал.* solfeggio) – навчальна вокальна дисципліна, яка сприяє розвитку музичного слуху. Сольфеджіо складається із слухового аналізу музики та її запису (музичний диктант), а також із сольфеджування, тобто співу по нотах з вимовою їх складових назв.

СОЛЬФЕДЖУВАННЯ (від *итал.* solfeggio, від назв звуків *соль* і *фа*) – спів вокальних вправ із вимовою назв звуків. Використовується у вокальній педагогіці для розвитку точності інтонації, навичок читання з листа.

СОНГ (*англ.* song – пісня) – злободенна сатирична пісня або балада в сучасних англійських та німецьких комічних операх, ревію, музичних виставах.

СОПРАНІСТИ – співаки-кастрати у XVI–XVIII ст., що виконували верхні голоси у хорах католицької церкви. У той час жінкам у церкві співати заборонялося, тому для зберігання в чоловіків сильного і високого за діапазоном звучання голосу в практику ввійшла кастрація. Мистецтво співу сопраністів було також широко поширене в оперному театрі в епоху бельканто. Кастратам доручалися партії високих голосів, в тому числі і жіночі. До середини XIX ст. сопраністи зникли з оперної сцени.

СОПРАНО (від *итал.* sopra – над, вище) – 1) Самий високий жіночий голос із діапазоном від c^1 до c^3 (іноді до b^3). Ноти записують в скрипковому ключі. Розрізняють декілька різновидів сопрано. Колоратурне сопрано – голос дуже рухливий, легкий, польотний при порівняно невеликій силі звука. Лірико-колоратурне сопрано – голос більш щільного звучання, але також має велику рухливість. Цьому голосу доступні як колоратурні, так і ліричні партії. Ліричне сопрано – голос менш рухливий, але сильний і теплий за тембром. Лірико-драматичне сопрано – широкий ліричний голос, насичений грудним тембром. Може співати як ліричні, так і драматичні партії. Драматичне сопрано – голос

дуже потужний, на низьких нотах нагадує звучання меццо-сопрано. 2) Високий дитячий голос (дискант). 3) Партія в хорі чи вокальному ансамблі, яка складається з високих дитячих або жіночих голосів. 4) У навчальному курсі гармонії – назва верхнього (першого) голосу.

СПІВ, ВОКАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО – емоційно-образне розкриття змісту музики засобами співацького голосу. Спів буває сольний (одноголосний), ансамблевий (дует, тріо тощо), хоровий; з інструментальним супроводом і без нього – а капела; зі словами і без слів (вокалізація). Спів розрізняється за жанрами: оперний, камерно-концертний, народний, естрадний (включає ряд різноманітних манер виконання і голосоутворення), церковний. Розрізняють три основних стилі співу: кантиленний (наспівний), колоратурний (уміння співати у швидкому темпі і виконувати прикраси) і декламаційний (наближається до інтонацій мови). Професійний співоцький голос – результат спеціального тренування голосового апарата. Поставлений в академічній манері співоцький голос відрізняється красою тембру, дзвінкістю й округлістю голосних, рівністю двохоктавного діапазону, широкими динамічними можливостями, наспівним характером. Співак повинен також мати чітку дикцію, ясно і виразно вимовляти при співі поетичний текст.

СПІВАЦЬКА ПОСТАВА – термін, що позначає положення, яке повинен прийняти співак перед початком співу: невимушене, але підтягнуте положення корпусу з розправленими спиною і плечами, пряме вільне положення голови, стійка опора на обидві ноги, вільні руки. Дотримання цих вимог створює приємне естетичне враження і дає свободу міміці і жесту. Правильна співацька постава активізує дихальну мускулатуру, знімає напругу, скованість звука і тим самим полегшує співоцький процес. Співацька постава є елементом співацької установки.

СПІВАЦЬКА УСТАНОВКА – стан, необхідний для початку співу, підготовленість організму співака до фонації.

СПІВОЦЬКИЙ ДЯК – професійний церковний співак у Московській Русі XVI–XVII ст. У хорах співоцьких дяків велося навчання музичній грамоті і співоцькій майстерності, переписувалися співоцькі книги. З московського хору государевих співоцьких дяків згодом виникла Придворна співоцька капела.

СПВОЧІ ВІДЧУТТЯ – відчуття, що допомагають співаку в контролі за голосоутворенням. Під час співу, крім контролю через слух, співак здійснює контроль за допомогою резонаторних (вібраційних) відчуттів, а також відчуттів підкладкового тиску і струменя виштовханого повітря. Всі ці відчуття здатні розвиватися і досягати великої досконалості, якщо на них постійно звертати увагу в процесі виховання голосу. На основі простих відчуттів у співаків виникають складні – почуття “місця” звука, опори.

СПІРІЧУЕЛС (*англ.* spiritual – духовний) – духовні пісні американських негрів. Виникли на рабовласницькому Півдні США, отримали популярність у 70–80-х рр. XIX ст. У жанрі спірічуелс відбулося злиття двох музичних культур – європейської (хорові гімни і балади англійських переселенців) й африканської (колективна імпровізація, блюзові інтонації, характерна ритміка, нетемперовані акорди, глісандові звучання, екстатичність). Спірічуелс виконується хором а капела, основний наспів імпровізаційно варіюється учасниками.

СТАБАТ МАТЕР (*лат.*, від “Stabat mater dolorosa” – “Стояла мати скорботна”) – середньовічна секвенція, католицький піснеспів, присвячений образу Богоматері. На текст цієї секвенції з XV ст. створювалися багатоголосні поліфонічні твори. Пізніше твори на текст Stabat mater наблизилися за формою до кантати.

“СТРАСТІ”, ПАССІОН (*лат.* passio – страждання) – вокально-драматичний твір для солістів, хору, оркестру на сюжет із Євангелія про страждання і смерть Христа. “Страсті” введені в католицьке богослужіння з IV ст., спочатку у вигляді напівспіву-напівчитання на латинській мові, із XIV ст. – у виді діалогу соліста і хору; пізніше виникли “Страсті” типу мотету, де весь текст давався у хоровому викладі.

СТРОЧНИЙ СПІВ – церковний дво-, три-, чотириголосний спів, що виник в XVI ст. Основна мелодія доручалася середньому голосу (“путь”), інші голоси розташовувались над цією мелодією (“верх”) і під нею (“низ”). Партії записувалися над текстом, ритм залежав від декламаційного складу тексту. В другій половині XVII ст. строчний спів поступився партесному співу.

СТРЕТА (*итал.* stretta від stringere – стискати, скорочувати) – 1) У поліфонічній музиці імітаційне проведення теми, при якому наступний голос вступає раніше закінчення теми в попередньому голосі (див. Імітація, Канон). Часто застосовується у фузі. 2) Швидке збільшення темпу в заключному розділі музичного твору. Найбільш часто використовується в ансамблевих і хорових фіналах опер.

СТРІЙ ХОРУ – узгодженість між співаками хору у відношенні чистоти звуковисотного інтонування. Якість хорового строю залежить від музичної і вокальної підготовки співаків, стану голосового апарата, ансамблю, акустики приміщення, а також від слухових якостей керівника хору. Існують поняття мелодичного і гармонічного хорового строю. Мелодичний (горизонтальний) стрій – це чисте інтонування мелодії вокальним унісоном (хоровою партією, усім хором, що співає в унісон). Гармонічний (вертикальний) стрій – правильне інтонування інтервалів, акордів.

СУБРЕТКА (*фр.* soubrette – притворщиця) – театральне амплуа, жвава весела дівчина (часто служниця), помічниця головних героїв у любовній інтризі. Амплуа субретки з'явилося в італійській комедії дель арте.

СЦЕНА (*лат.* scaena) – 1) Місце для театральної вистави. 2) Частина вистави, об'єднана певною драматичною ситуацією та складом дійових осіб.

Т

ТЕ ДЕУМ (*лат.*, від тексту “Te Deum laudamus” – “Хвала тобі, Боже”) – католицький гімн. Його виникнення відноситься до III–IV ст. Спочатку це одноголосна мелодія з текстом, близька григоріанському хоралу. З IX ст. Те Деум стає двоголосним, із XV–XVI ст. його хоральна мелодія є основою для поліфонічних творів типу мотету. Подальший розвиток жанру йде шляхом зближення його з кантатою (чергування хорових і сольних епізодів, оркестровий супровід). Те Деум виконувався при урочистих подіях, на честь військових перемог.

ТЕАТРАЛЬНА МУЗИКА – вокальна та інструментальна музика до спектаклів. Театральна музика посилює художньо-емоційний вплив вистави на глядачів.

ТЕМБР (*фр.* timbre) – забарвлення звука, якість, що дозволяє розрізнити звуки однієї висоти, виконані на різноманітних музичних інструментах або різними голосами. Тембр залежить від кількості обертонів, що входять до складу звука. Вихідний тембр звука, породженого в голосовій щілині, відрізняється від кінцевого тембру співочого звука. Це відбувається тому, що при проходженні звука частина обертонів входить в резонанс із резонаторами голосового апарату і посилюється, а інші обертони не резонують і гасяться. Тембр – значною мірою природна якість, проте він може бути поліпшений у результаті навчання. При академічній манері співу звуку притаманні дзвінкість (метал) і одночасно округлість, м'якість (що залежить від наявності в ньому високої і низької співочих формант), він характеризується визначеною частотою вібрато. У співочому голосі цінуються краса тембру, його рівність на всіх голосних і на всьому діапазоні. Тембр – найважливіший виразний засіб голосу. У ньому насамперед відображається емоційний стан виконавця, багатство музичних переживань.

ТЕНОР (від *лат.* tenor – безперервний хід) – 1) Високий чоловічий голос із діапазоном від c до c^2 . Ноти записують в скрипковому ключі на октаву вище дійсного звучання. Основні різновиди тенора відрізняються за характером голосу. Тенор-альтіно має світлий тембр, дзвінки верхні ноти. Ліричний тенор – голос м'якого, сріблястого тембру, якому притаманні рухливість, а також велика співучість звука. Лірико-драматичний тенор виконує партії ліричного і драматичного репертуару. За силою звука, за драматизмом вираження лірико-драматичний тенор поступається драматичному. Драматичний тенор – голос великої сили з яскравим тембром. Іноді за густотою і насиченістю звучання драматичний тенор можна прийняти за ліричний баритон. Розрізняють також характерний тенор, призначений для виконання партій побутового, комедійного плану, із яскраво вираженим характерним тембром. По силі звучання рівний

ліричному тенору. 2) Назва партії в хорі. 3) У середньовічній багатоголосній музиці назва партії, якій доручено виклад головної мелодії (*cantus firmus*).

ТЕНОР-АЛЬТИНО – найвищий чоловічий голос. Діапазон: від *c* до *e*².

ТЕРЦЕТ (від *лат. tertius* – третій) – 1) Ансамбль з трьох виконавців, як правило, вокальний. 2) Твір для трьох виконавців з окремою партією для кожного.

ТЕСИТУРА (*итал. tessitura* – тканина) – звуковисотне розміщення мелодії відносно діапазону конкретного голосу, без урахування гранично низьких і високих звуків голосу. Розрізняють теситуру високу, середню і низьку. Найбільш зручна для співу середня теситура. Витримування теситури – показник витривалості голосу до звуковисотного навантаження, одна з важливих якостей при визначенні типу голосу. Теситура репертуару повинна відповідати можливостям співака. У романсах і піснях теситура може бути змінена шляхом зміни тональності (див. Транспозиція). У опері завищений стрій сучасного оркестру (що часто досягає $a^1 = 445$ герц при еталоні 440 герц) створює додаткові теситурні труднощі для співаків. Опері із середини XIX ст. писалися в розрахунку на оркестр, що мав стрій $a^1 = 435$ герц (паризький камертон), $a^1 = 439$ герц (петербурзький камертон), а опері початку XVIII ст. – на оркестр у строї $a^1 = 420$ герц. Тому, наприклад, басові партії в операх В. А. Моцарта мають майже баритонову теситуру.

ТОНУС СПІВАЦЬКИЙ (*лат. tonus* – напруга) – активний стан співацького апарату, рівень його підготовленості до співацького процесу.

ТРАВЕСТИ (*фр. travesti*, від *travestir* – переодягатися) – в опері амплуа співачки, що виконує ролі юнака. Партії травесті звичайно співають меццо-сопрано і контральто.

ТРАНСПОЗИЦІЯ (від *лат. transpositio* – перестановка) – перенос (транспонування) музичного твору на будь-який інтервал (крім октави) вгору або вниз, при цьому змінюється тональність твору. Транспонуванням користуються в тих випадках, коли потрібно пристосувати якийсь твір для виконання його більш високим або низьким голосом чи полегшити роботу голосового апарату при розучуванні важкого твору.

ТРЕЛЬ (*итал.* trillo, від trillare – деренчати) – мелодична прикраса, яка складається з двох сусідніх звуків, що швидко чергуються, із яких нижній – основний, що визначає висоту трелі, і верхній – допоміжний. Трель в епоху бельканто використовувалася всіма голосами як один із видів колоратури. У даний час володіння технікою трелі є обов'язковим лише для лірико-колоратурного і колоратурного сопрано, репертуар яких включає широке коло творів, що містять дану прикрасу. Техніка трелі буває природною, але може бути вироблена спеціальними вправами. Виконання трелі досягається не окремим інтонуванням верхнього і нижнього звуків, а умінням збільшити своє вібрато, “розгойдати” його до такої міри, щоб у ньому чітко були чутні верхній і нижній звуки в інтервалі секунди. У окремих вокальних віртуозних творах зустрічається велика трель, яка складається з двох звуків звукоряду, відстань між якими буває більше цілого тону. Виконання трелі потребує вільної і рухливої гортані.

ТРЕМОЛЯЦІЯ – див. Вібрато.

ТРІО (*итал.* trio) – 1) Ансамбль, який складається з трьох виконавців (у вокальній музиці – терцет). 2) Твір, написаний для трьох виконавців. 3) Середня частина в творах з чітким ритмом (марші, вальси, менуети), написаних в тричастинній формі. Назва виникла в XVII ст., коли середню частину виконували три інструменти, на відміну від першої та третьої, які виконував весь склад оркестру.

ТРОПИ (від *грец.* tropos – поворот) – у церковних середньовічних піснеспівах вставки псалмів і хоралів у канонізований текст і наспів. З XII ст. мелодії тропів включали інтонації народної музики. У XVI ст. тропи були замінені антифонним співом.

ТРУБАДУР (*прованс.* trovador, від trobar – знаходити, складати вірші) – поет-співак у Південній Франції кінця XI– початку XIV ст. Творчість трубадурів була світською за походженням, багато трубадурів належали до вищої феодалної знаті. У мистецтві трубадурів в основному переважає любовна лірика, але є також пісні філософського, політичного, сатиричного характеру. Трубадури створили різноманітні музично-поетичні жанри і форми: канцони, серенади, рондо, балади, естампиди, пастурелі та ін. Трубадур виконував свою пісню сам, часто в супроводі

менестреля, або доручав виконання жонглеру. Мелодії пісень за характером близькі до народних. Лірика трубадурів вплинула на весь подальший розвиток європейської літератури.

ТРУВЕР (*фр.* trouvere, від *trouver* – складати тропи) – поет-співак у Північній Франції XII–XIII ст. Творчість труверів склалася при дворах феодальної знаті під впливом мистецтва трубадурів. Улюблені ліричні жанри труверів – балада, рондо, сірвента, шансон. У їхній творчості одержали розвиток також драматичні жанри, у яких драматична дія органічно поєднувалася з піснями і танцями. Поряд із монодичними жанрами в труверів розвивалися і поліфонічні. Творчість труверів зіграла важливу роль у розвитку європейської літератури.

У

УНІСОН (*итал.* unisono, від *лат.* unus – один, sonus – звук) – 1) Одночасне звучання двох або декількох звуків однієї і тієї ж висоти. 2) Виконання мелодії на інструментах або голосами в приму або октаву, що часто зустрічається у творах різних жанрів.

Ф

ФАКТУРА (*лат.* factura – обробка, будова) – 1) Спосіб викладу музики, тобто сукупність всіх виражальних засобів, музична тканина твору (мелодія, акорди, фігурації, окремі голоси тощо). Основні типи фактури (так зв. музичні склади) – монодичний, поліфонічний і гомофонно-гармонічний. Фактура твору обумовлюється його змістом, жанром, стилем. 2) Спосіб виконання – вокальна, інструментальна, хорова, органна тощо.

ФАЛЬЦЕТ (*итал.* falsetto, від *falso* – удаваний, помилковий) – один із регістрів (верхній) чоловічого співацького голосу, що характеризується слабким

звучанням і бідністю тембру (внаслідок зменшення кількості обертонів). При фальцетному звучанні голосові зв'язки зникаються не повністю і коливаються лише краями, внаслідок чого фальцет звучить слабо, штучно. Натуральний фальцет використовується в хоровому співі, у самодіяльних хорах, головним чином у тенорових партіях, даючи можливість співати високі звуки, що перевищують природний грудний регістр, а також у народному співі. При достатній опорі фальцет починає мікстуватися (див. Мікст), утворюючи своєрідне за колоритом і достатньо голосне звучання. На основі обертого фальцету здійснюється спів йодля.

ФІЛІРОВКА, ФІЛІРУВАННЯ (від *фр.* *filer un son* – тягнути звук) – уміння плавно змінювати динаміку звука, що тягнеться, від *forte* до *piano* і навпаки (фактично те саме, що дімінуендо або крещендо); ефектний прийом, що широко використовується у вокальній літературі, частіше в оперних партіях стародавніх і класичних опер. Добре виконана філіровка передбачає володіння процесом співочого видиху, що дозволяє плавно посилювати (або послабляти) посилення подиху так, щоб якість звука і його висоти залишалися незмінними. Наявність навички філіровки – показник правильності і природності звукоутворення. Вивчення даного елемента техніки ведеться, як правило, від *forte* до *piano*.

ФІНАЛ (*італ.* *finale* – останній, остаточний, кінцевий) – 1) Остання частина циклічного твору (сонати, симфонії, концерту тощо). 2) Заключна сцена опери, балету або окремого їх акту. 3) Заключний фрагмент великого одночастинного твору.

ФІОРИТУРА (*італ.* *fioritura* – цвітіння) – мелодичні прикраси, найчастіше у вокальній музиці, що мають віртуозний характер (див. Колоратура).

ФЛАМЕНКО (*ісп.* *flamenco*, буквально: циганський) – музичний стиль, пов'язаний з мистецтвом андалузських циган; також музика, пісні, танці в цьому стилі. Фламенко властиві підвищене емоційне збудження, примхливий ритм (часто поліритмія співу, музики і танцю), гнучкість ладу, багатство орнаментики і хроматизму.

ФОЛЬКЛОР [*англ.* від *folk* – народ і *lore* – наука (народознавство)] – вид творчої діяльності народу, що виявляється в усній поезії, музиці та інших видах

мистецтв. Музичний фольклор – пісенна та музично-інструментальна творчість народу. Народна музика відзначається різноманітністю жанрів і форм. Найпоширеніша галузь музичного фольклору – народна пісня, що надзвичайно багата як змістом, так і формою. Основною визначальною рисою народної пісні є органічна єдність і взаємовплив мелодії та поетичного слова. Народна музична творчість є життєдайним джерелом національної музичної культури.

ФОНАСТЕНІЯ (від *грец.* phone – голос і stenos – вузький) – нервово захворювання співацького голосу, при якому не відбувається помітних змін в голосовому апараті. При фонастенії спостерігається швидке стомлення, погіршення інтонації, зміна тембру, тремоловання голосу.

ФОНАЦІЯ – див. Голосоутворення.

ФОНЕТИЧНИЙ МЕТОД – у вокальній педагогіці метод впливу на голосоутворення за допомогою використання окремих звуків мови і складів. Широко практикується для поліпшення звучання голосу. Визначивши у співака найбільш природно звучні голосні, поширюють знайдене звучання на інші голосні, домагаючись вирівнювання вокальної лінії і єдності тембру. Вибухові приголосні (*m, n, d*), що присутні в складах, впливають на звукоутворення подібно твердій атаці. Щілинні (*s, ш, х, ф*) діють подібно м'якій або придиховій атаці. Добір голосних і складів для вокальних занять повинен здійснюватися з ясним розумінням характеру їхнього впливу на роботу голосового апарата (див. Закритий звук, Прикриття, Рівність голосу).

ФОНІАТРІЯ (від *грец.* phone – звук, iatreia – лікування) – галузь медицини, що займається вивченням фізіології голосоутворення, хвороб голосу і їхнього лікування. Фоніатричні кабінети є у всіх консерваторіях, значних театральних колективах, деяких хорах.

ФОРМАНТА (від *лат.* formans – утворюючий) – група обертонів, що формують специфічний тембр голосу або музичного інструмента. Форманти виникають в основному під впливом резонаторів, на їхнє висотне положення мало впливає висота основного тону звука. У добре поставленому співочому голосі є дві характерні форманти. Висока співоча форманта (від 2400 до 3200 герц) є результатом резонансу надскладкової порожнини гортані. Низька співоча

форманта (з обертонами в області біля 500 герц) утворюється в результаті резонансу трахеї. Постійна присутність високої і низької співочих формант на всіх співочих голосних і на протязі усього діапазону робить голос рівним за тембром. Пльотність голосу залежить від наявності в ньому добре вираженої високої співочої форманти, що надає звуку яскравості, блиску, дзвінкості. Округлість, повнота, глибина і м'якість тембру пов'язані з наявністю низької співочої форманти. Співак визначає наявність у його голосі формант головним чином за резонаторними (вібраційними) відчуттями (див. Резонатори).

ФОРСУВАННЯ (від *фр.* force – сила) – спів із надмірною напругою голосового апарата, що порушує темброві якості голосу, природність звучання. Форсування звука – часта помилка співаків-початківців. Такий спів заважає утворенню високої співочої форманти, тому форсовані голоси мають погану пльотність. У співаків із даним дефектом голосоутворення спостерігається хитання голосу, тремоляція (див. Вібрато), явно виражені регістрові переходи (див. Регістр), утруднене звучання верхньої ділянки діапазону. Форсовані голоси швидко деградують, стають непрофесійними, наслідком форсування звука є нестійка інтонація, навіть хвороби голосового апарату (співочі вузлики, крововилив тощо).

ФРОТТОЛА (*італ.* frottola, від *frotta* – натовп) – італійська світська багатоголосна пісня XV – початку XVI ст. Фроттоли звучали на карнавалах і міських святкуваннях, при дворах. Як правило, фроттола мала 4-голосний склад із розвиненим головним верхнім голосом і акомпануючими іншими. Фроттоли виконувалися а капела або одним голосом із супроводом інструментів, тексти – любовно-ліричні, комічні. Фроттола підготувала появу жанрів мадригалу і вілланелли.

ФУГА (*лат.* fuga – біг) – форма поліфонічного твору, що ґрунтується на імітаційному проведенні теми (рідше двох і більше тем) у всіх голосах за визначеним тонально-гармонійним планом. Хорова fuga часто зустрічається у творах кантатно-ораторіального жанру, в операх.

ФУГАТО (*итал.* fugato – на зразок фуги) – імітаційна форма, родинна фузі за способом викладу теми; використовується в якості розділу в більш великій формі. Фугато часто зустрічається в хорових творах.

Х

ХАБАНЕРА (*исп.*) – іспанський народний танець-пісня кубинського походження. Виконується у помірному темпі. Розмір $\frac{2}{4}$, з характерною пунктирною ритмічною фігурою, яка постійно витримується в акомпанементі. Є попередницею танго.

ХВОРОБИ ГОЛОСУ – порушення голосової функції внаслідок різноманітних причин. Голосовий апарат чуйно реагує на зміни загального стану організму при будь-яких захворюваннях. Найбільш часто причиною порушення вокальної функції є гострі запальні захворювання верхніх дихальних шляхів, ангіна (тонзиліт), гостра нежить (риніт), запалення глотки (фарингіт), гортані (ларингіт), трахеї (трахеїт) і бронхів (бронхіт). Спів варто припинити до видужання. До захворювань, пов'язаних із підвищеним фаховим навантаженням на голос, відносяться співочі вузлики, крововилив у голосову складку, різноманітного виду дисфонії і фонастенія. Співочі вузлики бувають гострими і хронічними, застарілими. Причина їхньої появи – неправильний спів або надмірне навантаження на голосовий апарат. Гострі вузлики при забезпеченні голосового спочинку і внаслідок зміни манери голосоутворення зазвичай розсмоктуються. Застарілі вузлики, як правило, видаляються оперативним шляхом. Щоб уникнути повторного їхнього виникнення, доцільно знайти ощадливу манеру голосоутворення і не допускати вокальних перевантажень. Крововилив у голосову складку настає при різкій нарузі (лемент, форсування). Голос відразу “сідає” і фонація стає неможливою. При абсолютному вокальному спочинку крововилив поступово розсмоктується і може пройти безвісти. Особливою формою порушення голосу є фонастенія, коли співати стає важко, швидко настає втома,

змінюється тембр, з'являється нестійкість інтонації. Співак почуває неприємні відчуття в горлі (болі, поколювання), а огляд у фоніатра не виявляє видимих змін у діяльності голосового апарата. Причиною фонастенії можуть бути психічне перевантаження, вокальна перевтома, зловживання крайніми верхніми звуками діапазону, спів у незручній теситурі й у нездоровому стані тощо. Фонастенія потребує повного голосового спочинку, загального відпочинку. Для запобігання усіх видів захворювань голосу співак повинен постійно знаходитися під спостереженням фоніатра.

ХЕЙРОНОМІЯ (від *грец.* heir – рука, nomos – закон) – старовинний спосіб керування хором за допомогою системи умовних рухів пальців і рук хормейстера, якими він визначав темп, метр, ритм, напрям мелодії, відтінки. Хейрономія виникла до нашої ери на Сході, використовувалася в Древній Греції, в церковній музиці Візантії, на Русі (з XI–XII ст.). Хейрономія передувала сучасній системі диригентських рухів.

ХОР (від *грец.* choros – хороводний танець зі співом) – 1) В античному театрі – колективний учасник спектаклю, самостійна дійова особа, що уособлює народ. 2) Співочий колектив, що виконує вокальний твір з інструментальним супроводом або а капела. За складом голосів хори бувають однорідними (дитячі, жіночі, чоловічі) і мішаними. Мінімальне число учасників хору – 12 осіб (по 3 особи у хоровій партії), що обумовлено можливістю користуватися ланцюговим диханням. За манерою голосоутворення розрізняють хори академічні і народні. Особливу специфіку має хор в опері й опереті, де хоровий спів поєднується з драматичною грою акторів-хористів. 3) Музичний вокальний твір, призначений для хорового виконання.

ХОРАЛ (*нім.* Choral, від *лат.* cantus choralis – хоровий піснеспів) – 1) Хоровий спів на релігійний текст у західно-християнській церкві. Старовинні хорали відрізнялись піднесеним характером музики і малорухливим ритмом. Хорал мав два основних типи – григоріанський, що оформився в VII ст. у католицькій церкві, і протестантський, що виник у XVI ст. в епоху Реформації. Григоріанський хорал, переважно одноголосий, виконувався на латинській мові. У протестантському хоралі використовувався переклад канонічного тексту на

національну мову, поширилася практика чотириголосної гармонізації наспівів, що виконувалися всією общиною віруючих. Протестантський хорал зробив величезний вплив на формування світського професійного музичного мистецтва Німеччини, Чехії, інших країн. 2) П'єса, яка витримана рівномірними тривалостями в акордово-гармонічному складі і повільному русі.

ХОРМЕЙСТЕР (нім. Chormeister – хоровий майстер) – хоровий диригент, керівник хору.

ХОРОВА ПАРТІЯ – 1) Група однорідних голосів у хорі, яка виконує в унісон свою мелодію. 2) Голос хорової партитури. 3) Ноти з записом одного голосу хорової партитури.

ХОРОВИЙ СПІВ – колективне виконання вокальної музики. Хоровий спів є найбільш давнім видом музичного мистецтва. Завдяки своїй демократичності й доступності він поширений в усіх країнах світу, є могутнім засобом музично-естетичного виховання.

ХОРОВОД – древній вид народного мистецтва. У хороводі поєднуються танок, спів, ігрова дія. Хороводи поширені у багатьох країнах (Англія, Німеччина, Франція, Шотландія), але особливо у слов'янських народів (напр., “веснянки” в Україні, “основка”, “круг” – у росіян, “коло” – в Югославії та інших країнах, “хоро” – у болгар тощо).

ХОРОЗНАВСТВО – навчальна дисципліна, яка вивчає типи і види хорів, склад хору (хорові партії), елементи хорового звучання (ансамбль, стрій, нюанси тощо), засоби художньої виразності, організацію роботи хору, репетиційний процес тощо.

ХОТА (ісп. jota) – іспанський народний танець-пісня. Виконується у швидкому темпі. Розмір $\frac{3}{4}$ або $\frac{3}{8}$. Супроводжується грою на гітарі, мандоліні, цоканням кастаньєт.

Ц

ЦЕЗУРА (*лат. caesura* – рубка, розсічення) – межа між фразами в музичному творі. При виконанні виявляється в зупинці, зміні дихання і таке ін. За своїм значенням цезура близька до розділових знаків в словесній мові і є головним засобом фразування. Цезура іноді вказується композитором за допомогою спеціальних знаків (кома над нотним станом, фермата між тактами й ін.), але частіше фразування дається на розсуд виконавців.

ЦИГАНСЬКИЙ РОМАНС – жанр російського романсу, що виник в середині XIX ст. під впливом своєрідної манери виконання російських пісень і романсів солістами і гітаристами хорів петербурзьких і московських циган. Циганському романсу властиві емоціональна декламаційність, специфічна гармонія.

Ч

ЧАСТІВКИ, ЧАСТУШКИ – народні жартівливі пісні (розмір $\frac{2}{4}$ або $\frac{3}{4}$) у формі невеликих куплетів. Поширені в Росії з кінця XIX ст. Витоки частівки сягають скомороших танцювальних пісень. Їхня тематика дуже різноманітна: поряд із любовними, гумористичними, трудовими частівками існують сатиричні і частівки на політичні теми. В основі частівок лежить імпровізація, миттєва поетична реакція на яку-небудь подію. Виконуються частівки соло, дуєтом, хором, у супроводі гармоніки, балалайки, іноді переплітаючись із танками. Нерідко на одну мелодію співається цілий ряд текстів.

ЧАСТКОВІ ТОНИ – те саме, що обертони, гармонічні співзвуки.

ЧИТАННЯ З ЛИСТА – виконання незнайомого твору без попередньої підготовки на інструменті або голосом.

ЧОТИРИГОЛОСНЕ СКЛАДЕННЯ – багатоголосся, яке утворюється чотирма голосами (сопрано, альт, тенор, бас). Чотириголосне складення є основою навчального курсу гармонії.

Ш

ШАНСОН (*фр.* chanson – пісня) – 1) У широкому розумінні – назва французької пісні у всіх її різновидах, від найдавніших часів до наших днів. 2) Французька багатоголосна пісня XV–XVI ст. У розвитку цього жанру зіграли роль національні пісенні традиції (народні пісні, мистецтво труверів) і вплив нідерландської поліфонічної школи. У XVI ст. шансон стає одним із самих значних жанрів європейської музики.

ШАНСОНЕТКА (*фр.* chansonette) – 1) Невелика пісня пустотливого фривольного змісту, яка виконується з підтанцюванням. 2) У дореволюційній Росії – виконавиця шансонеток.

ШАНСОНЬЄ (*фр.* chansonnier) – французький поет, виконавець пісень. Нерідко шансоньє сам складає текст і музику виконуваної ним пісні. Мистецтво шансоньє сягає творчості трубадурів, труверів. З кінця XIX ст. шансоньє називають також фахових естрадних співаків.

ШАС (*фр.* chasse, буквально: полювання) – жанр французької багатоголосної пісні або інструментальної музики.

ШПІЛЬМАН – див. Жонглер.

“**ШУМКА**” – українська народна танцювальна пісня, подібна до коломийки.

Розмір $\frac{2}{4}$.

Ю

ЮБІЛЯЦІЯ (від *лат.* jubilatio – радість) – 1) У католицькому співі барвіста вокалізація мелізматичного характеру на останньому голосному в словах alleluia, amen та ін. З IX ст. особливо розвинені юбіляції стали підтекстовуватися, що призвело до виникнення секвенцій. 2) У поліфонії строгого стилю – жвавий

мелодичний рух, який заповнює інтервали між основними долями і ніби прикрашає загальний рух. Інакше – мелодична фігурація.

ЮВІЛЕЙНА МУЗИКА – музика до ювілею певної особи або події. До ювілейної музики відносяться: ювілейна кантата, урочиста увертюра, урочистий марш, інші вокально-хорові та інструментальні твори.

Я

ЯЗИК – м'язовий орган, що виконує при мовленні і співі артикуляторну функцію. Складається з м'язових волокон, що мають різноманітний напрямок, і тому спроможний до найрізноманітніших змін своєї форми і положення. Язик прикріплюється своїм коренем до під'язичної кістки, безпосередньо пов'язаної з гортанню. Таким чином, його переміщення механічно передаються гортані і нижній щелепі, що треба враховувати при заняттях вокалом. У співі, у зв'язку з більш округлою вимовою голосних, зміною положення гортані і пошуком найкращих умов для роботи голосових складок, язик знаходить нові, зручні положення. Питання раціонального положення язика в співі вирішується індивідуально, виходячи з найбільшої для співака зручності, найкращої якості звука голосу і чистоти вимови голосних.

“ЯНКА” – білоруська народна танцювальна пісня. Розмір $\frac{2}{4}$.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аникеева З. И. Нарушения и восстановительное лечение голоса у вокалистов. – Кишинев : Штиинца, 1985. – 174 с.
2. Багадуров В. А. Очерки по истории вокальной педагогики. Ч. III. – М. : Музгиз, 1956. – 268 с.
3. Басова А. В. Основы вокальной методики : учеб. пособие для студ. высших и средних учеб. заведений / А. В. Басова – Оренбург : ИПК ГОУ ОГУ, 2010. – 105 с
4. Вартамян И. А. Звук – слух – мозг. – Л. : Наука, 1981. – 176 с.
5. Вопросы вокальной педагогики. – М. : Музыка, 1962-1964. – Вып. I–VII.
6. Гладков Б. В. Сферодинамическая постановка голоса : Метод. пособие / Б. В. Гладков. – СПб. : Изд-во СПбГТУ, 2002. – 15 с.
7. Григорьев А. А. Осознанное пение : Постановка голоса по системе А. Мишуги и М. Микиши / Антон Григорьев. – 2. изд., испр. и доп. – М. : ГИТИС, 2003. – 115 с.
8. Детский голос. Экспериментальные исследования / Под ред. В. Н. Шацкой. – М. : Педагогика, 1970. – 232 с.
9. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики / Л. Б. Дмитриев. – М. : Музыка, 2004. – 366 с.
10. Дмитриев Л. Б. Голосовой аппарат певца : Атлас. – М. : Музыка, 1968. – 55 с.
11. Егоров А. М. Гигиена голоса и его физиологические основы. – М. : Музгиз, 1964. – 173 с.
12. Емельянов В. В. Развитие голоса : Координация и тренаж : [Учеб.-метод. пособие для учителей музыки и пения, хормейстеров и вокалистов] / В. В. Емельянов. – СПб. : Лань, 1997. – 189 с.
13. Зданович А. П. Некоторые вопросы вокальной методики. – М. : Музгиз, 1965. – 148 с.
14. Кочнева И. С., Яковлева А. С. Вокальный словарь. – Л. : Музыка, 1990. – 70 с.

15. Менабени А. Г. Методика обучения сольному пению. – М. : Просвещение, 1987. – 95 с.
16. Микиша М. В. Практичні основи вокального мистецтва. – К. : Муз. Україна, 1985. – 80 с.
17. Морозов В. П. Тайны вокальной речи. – Л. : Наука, 1977. – 204 с.
18. Музыкальный энциклопедический словарь / Глав. редактор Г. В. Келдыш. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 654 с.
19. Назаренко И. К. Искусство пения. – М. : Музыка, 1966. – 622 с.
20. Плужников К. И. Механика пения : принципы постановки голоса / К. Плужников. – Санкт-Петербург : Ut, 2003. – 86 с.
21. Штейнпресс Б. С., Ямпольский И. М. Энциклопедический музыкальный словарь : Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 632 с.
22. Юссон Р. Певческий голос. – М. : Музыка, 1974. – 264 с.
23. Юцевич Ю. Є. Музыка: Словник-довідник. – Т. : Навчальна книга-Богдан, 2003. – 352 с.
24. Юцевич Ю. Є. Теорія і методика формування та розвитку співацького голосу : Навч.-метод. посібник / Інститут змісту і методів навчання. – К., 1998. – 159 с.
25. Юцевич Ю. Є. Нові експериментальні дані про розвиток дитячого співацького голосу // Педагогічна наука – перебудові школи. – К. : М-во нар. освіти УРСР, 1990. – С. 123-125.
26. Юцевич Ю. Є. Словник музичних термінів. – К. : Музична Україна, 1977. – 206 с.

Дмитро Балдинюк

Надія Балдинюк

СЛОВНИК-ДОВІДНИК
СПІВАКА

Навчальний
посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 28.10.2019 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Ум. друк. арк. 6,33

Тираж 200 прим. Замовлення № 278

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»

20300, м. Умань, вул. Садова, 2

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 251 від 08.06.2006

тел. (04744) 4-64-88, 4-67-77, (067) 104-64-88

vizavi-print.jimdo.com

e-mail: vizavisadova@gmail.com